משנה · ראשונים · רמב״ם · סדר נזיקין

רמב"ם על משנה אבות

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רמב"ם על משנה אבות

רבנו משה בן מימון [הרמב"ם]

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רמבם-על-משנה-אבות/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
משנה א 5
משנה ב 5
משנה ג 5
משנה ד 6
משנה ה 6
משנה ו 6
משנה ז 7
משנה ח 8
משנה י 8
משנה יא 8
משנה יב 8
משנה יד 9
משנה טו 9
משנה טז 9
משנה יז 9
משנה יח 13
פרק ב 13
משנה א 13
משנה ב 14
משנה ג 14
משנה ד 14
משנה ה 14
משנה ו 15
משנה ח 15
משנה ט 15
משנה י 16
משנה יא 17
משנה יב 17
משנה יג 17
משנה יד 17
משנה טו 17
משנה טז 17
פרק ג 18
משנה א 18
משנה ב 18
משנה ג 18
משנה ה 18
משנה ו 19
משנה ט 19
משנה י 19
משנה יא 19
משנה יב 19
משנה יג 20
משנה יד 20
משנה טו 20
משנה טז 21
משנה יז 21
פרק ד 21
משנה א 21
משנה ב 21
משנה ג 22
משנה ד 22
משנה ה 24
משנה ו 27
משנה ז 27
משנה ח 27
משנה ט 27
משנה י 27
משנה יא 28
משנה יג 28
משנה יד 28

משנה טו 28
משנה טז 28
משנה יז 28
משנה יח 29
משנה יט 29
משנה כ 29
משנה כא 29
משנה כב 29
פרק ה 30
משנה א 30
משנה ב 30
משנה ג 30
משנה ד 31
משנה ה 32
משנה ו 32
משנה ז 33
משנה ח 34
משנה ט 34
משנה י 35
משנה יא 35
משנה יב 35
משנה יג 35
משנה יד 35
משנה טו 36
משנה טז 37
משנה יז 37
משנה יח 37
משנה יט 37
משנה כ 38
משנה כב 38
משנה כג 38

פרק א

משנה א

כבר בארנו בפתיחת מאמרינו בזה החבור תואר הקבלה איך היתה ואין הכונה הנה אלא לפרש דברי החסידים והמוסרים לבד לזרז לקנות קצת המדות מהם אותם שתועלתם גדולה וכאן נאריך להזהיר מקצת פחיתיות שנזקן גדול והשאר אפרש המלות לבד ומקצת העניינים מפני שעניניהם מבואר מלבד במעט מהם:

הוו מתונים בדין. שיאחרו לחתוך הדין ולא יפסיקוהו מהרה עד שיבינוהו שאפשר שיתגלו להם עניינים שלא היו נגלים בתחלת המחשבה:

ועשו סייג לתורה. ר"ל הגזירות והתקנות אשר ירחיקו האדם מן העבירות כמו שאמר יתברך ושמרתם משמרתי ונאמר בפירושו עשו משמרת למשמרתי:

משנה ב

יאמר שבחכמה והיא התורה ובמעלות המדות והם גמילות חסדים ובשמירת מצות התורה הם הקרבנות תהיה התמדת תקון העולם וסידור מציאותו על הדרך השלם:

משנה ג

פרס יקרא הגמול אשר יגמל האדם ממי שאין לו טובה עליו אבל יעשה זה על דרך החסד והחנינה כמו שיאמר אדם לעבדו או לבנו הקטן או לאשתו עשה לי כך וכך ואתן לך דינר או שנים זהו ההפרש אשר בין פרס לשכר כי השכר הוא שינתן בדין ואמר זה החסיד שאתם לא תעבדו הש"י ע"מ שייטיב לכם ויגמלכם חסד ותקוו לגמול ותעבדוהו בעבורו ואמנם עבדוהו כעבדים שאינם מקוים להטבה ולא לגמילות חסד רצה בזה שיהו עובדין מאהבה כמו שאמרנו בפרק י' מסנהדרין ואם כל זה לא פטרן מן היראה ואמר עם היותכם עובדים מאהבה לא תניחו היראה לגמרי ויהי מורא שמים עליכם כי כבר בא בתורה המצוה ביראה והוא אמרו את ה' אלהיך תירא ואמרו החכמים עבוד מאהבה עבוד מיראה ואמרו האוהב לא ישכח דבר ממה שצוה לעשותו והירא לא יעשה דבר ממה שהוזהר מעשותו כי ליראה מבוא גדול במצות לא תעשה וכ"ש במצות השמעיות והיו לזה החכם שני תלמידים שם האחד צדוק ושם השני ביתוס וכאשר שמעו שאמר זה המאמר יצאו מלפניו ואמר האחד לחברו הנה הרב אמר בפירוש שאין לאדם לא גמול ולא עונש ואין תקוה כלל כי לא הבינו כונתו וסמך האחד מהן ידי חברו ויצאו מן הכלל והניחו התורה. התחברה לאחד כת אחת ולחברו כת אחרת וקראום החכמים צדוקים וביתוסים וכאשר לא היו יכולים לקבץ הקהלות לפי מה שהגיע להם מן האמונה שזאת האמונה הרעה תפריד הנקבצים כ"ש שלא תקבץ הנפרדים נטו להאמין הדבר

שלא יכלו לכזבו אצל ההמון שאילו היו מוציאין אותו מפיהם היו הורגין אותם ר"ל דברי תורה ואמר כל אחד לסיעתו שהוא מאמין בתורה וחלק על הקבלה שאינה אמתית וזה לפטור עצמם מן המצות המקובלות והגזרות והתקנות אחר שלא יכלו לדחות הכל הכתוב והמקובל ועוד שהתרחב להם הדרך לפירוש כי לאחר ששב הפי' בבחירתם היה יכול להקל במה שירצה ולהכביד במה שירצה כפי כונתו אחר שאינו מאמין כלל בעיקר ואמנם בקשו דברים המקובלים אל קצת בני אדם לבד ומאז יצאו אלו הכתות רעות ויקראו באלו הארצות ר"ל מצרים קראים ושמותם אצל החכמים צדוקים ובייתוסים והם אשר התחילו להשיב על הקבלה ולפרש כל הפסוקים כפי מה שיראה להם מבלתי שישמעו לחכם כלל הפך אמרו יתברך על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל:

משנה ד

בית ועד. בית מועד ר"ל שתשים ביתך מוכן להתקבץ החכמים תמיד בבתי כנסיות ובבתי מדרשות עד שכשיאמר אדם לחבירו אנה אתחבר עמך אנה אועד עמך יאמר לו בבית פלוני:

משנה ה

פתוח. שיהא לך שער פתוח לדרך הולכי דרכים שכל הולך בדרך שיצטרך לדבר או ירעב או יצמא יכנס לבית מיד:

ויהיו עניים בני ביתך. יאמר שצריך שיהיו שמשיו העניים והדלים והוא יותר ראוי מקנות העבדים וכך היו החכמים מגנים קנות העבדים ומשבחים מי שהעניים שמשיו ובני ביתו:

באשתו אמרו. ידוע שהשיחה עם הנשים על הרוב הוא בעניני המשגל מפני זה אמר שהרבות השיח עמהן אסור כי הוא גורם רעה לעצמו ר"ל שיקנה פחיתות מדות לנפשו והוא רוב התאוה:

ובוטל מדברי תורה. מבואר הוא שמאבד הזמן בעסקים אחרים:

וסופו יורד לגיהנם. בעבור שתביא אליו זאת השיחה מן המרי ויתחייב עליו העונש:

משנה ו

עשה לך רב. ר"ל אפי' לא יהיה ראוי להיות לך לרב אבל שים אותו לך לרב עד שתדמה בו שהוא מלמד ויעלה בידך בעבור זה למוד החכמה כי אין למוד האדם מעצמו כלמודו מזולתו שהלמוד מעצמו טוב הוא אבל למודו מזולתו יתקיים בידו יותר והוא יותר מבואר אפי' היה כמוהו בחכמה או למטה הימנו וכן בארו בפירוש זאת המצוה.

ואמר **וקנה לך חבר**. זכר אותו בלשון קנייה ולא אמר עשה לך חבר או התחבר לאחרים הכונה בזה שצריך לאדם שיקנה אוהב לעצמו שיתקנו בו מעשיו וכל ענייניו כמו שאמרו או חברותא או מיתותא ואם לא ימצאהו צריך להשתדל בו בכל לבו ואפילו אם יצטרך שימשכנו לאהבתו עד שישוב אוהב ולא יסור מהמשך תמיד אחר רצונו עד שתתחזק אהבתו כמו שיאמרו בעלי המוסר כשתאהב לא תאהב על מדותיך ואמנם תאהב על מדת אהוביך וכשיכוין כל אחד משני האהובים אל זאת הצואה יהיה כונת כל אחד משניהם להפיק רצון חבירו ויהיה כונת שניהם יחד דבר אחד בלא ספק. ומה טוב מאמר אריסטוטלוס האהוב אחד הוא והאוהבים ג' מינים אוהב תועלת אוהב מנוחה ואוהב מעלה אמנם אוהב תועלת כאהבת שני השותפים ואהבת המלך ומחנהו ואמנם אוהב מנוחה הוא ב' מינים אוהב הנאה ואוהב בטחון אמנם אוהב הנאה כאהבת הזכרים לנקבות וכיוצא בהם. ואמנם אוהב בטחון הוא שיהיה לאדם אוהב תבטח נפשו בו לא ישמר ממנו לא במעשה ולא בדבור ויודיעהו כל ענייניו הטוב מהם והמגונה מבלתי שירא ממנו שישיגהו בכל זה חסרון לא אצלו ולא זולתו כי כשיגיע לאדם בטחון באיש זה השעור ימצא מנוחה גדולה בדבריו ובאהבתו הרבה. ואוהב מעלה הוא שיהיה תאות שניהם וכונתם לדבר אחד והוא הטוב וירצה כל אחד להעזר בחבירו בהגיע הטוב ההוא לשניהם יחד וזה האוהב אשר צוה לקנותו והוא כאהבת הרב לתלמיד והתלמיד לרב:

והוי דן את כל האדם לכף זכות. ענינו כשיהיה אדם שלא תדע בו אם צדיק הוא אם רשע ותראהו שיעשה מעשה או יאמר דבר שאם תפרשהו על דרך אחת יהיה טוב ואם תפרשהו על דרך אחרת יהיה רע קח אותו על הטוב ולא תחשוב בו רע אבל אם יהיה האדם נודע שהוא צדיק מפורסם ובפעולות הטובות ונראה לו פועל שכל ענייניו מורים שהוא פועל רע ואין אדם יכול להכריעו לטוב אלא בדוחק גדול ואפשר רחוק הוא ראוי שתקח אותו שהוא טוב אחר שיש שום צד אפשרות להיותו טוב ואין מותר לך לחשדו ועל זה אמרו כל החושד בכשרים לוקה בגופו וכן כשיהיה רשע ויתפרסמו מעשיו ואחר כן ראינוהו שיעשה מעשה שכל ראיותיו מורות שהוא טוב ויש בו צד אפשרות רחוק לרע ראוי להשמר ממנו ושלא תאמן בו שהוא טוב אחר שיש בו אפשרות לרע ועל זה נאמר (גם) כי יחנן קולו אל תאמן בו וגו' וכשיהי' בלתי ידוע והמעשה בלתי מכריע לא' משני הקצוות צריך בדרך החסידות שתדין לכף זכות איזה קצה שיהיה משני הקצוות:

משנה ז

אל תתחבר לרשע. במין אחד ממיני האהבה והחברה כדי שלא תלמד ממעשיו וכבר בארנו בפרקים הקודמים כי ילמד אדם מהפחיתיות בחברת הרשעים ואמר כשתחטא וזו

תראה חוטא לא תבטח ותאמר שהשם יתברך לא יענישהו אלא בעולם הבא ולא תתיאש מהנקם ממנו מהרה על החטא ההוא:

משנה ח

עורכי הדיינין. הם אנשים שלומדים הטענות והדינין עד שיהיו בקיאים בני אדם בדיניהם שהם מחברים שאלות ותשובות כשיאמר הדיין כך ענה כך וכשיטעון בעל הדין כך תהי' תשובתך כך כאילו הם עורכין הדין ובעלי הדין לפניהם ולזה קראו' עורכי הדיינין כאלו ערכו הדינין לפניהם והזהירם מהדמות להם רצה לומר ללמד אחד מבעלי הדין טענה שתועילהו ויאמר לו אמור כך או תכחש על דרך כך וכך ואע"פ שידע בו שהוא העשוק ושחברו טוען עליו שקר לפי מה שהוא חושב באמת עם כל זה אין מותר לו שילמדהו טענה שתצילהו ותועילהו כלל:

משנה י

רשות זה הוא השלטנות ואלו שלש מדות יש בהן תיקון האמונה והעולם כי בהעדר המלאכה יצר לו ויגזול ויזנה ובבקשת השררה והרבנות יארעו לו נסיונות בעולם ורעות כי מפני שיקנאו בו בני אדם ויחלקו עליו יפסיד אמונתו כמו שאמרו כיון שנתמנה אדם פרנס על הצבור מלמטה נעשה רשע מלמעלה. וכן ידיעת השלטון בימים הקדמונים וקרבתו רחוק היה מאד להנצל ממנה בעולם הזה והיא מפסדת אמונתו כי לא ישגיח בדבר רק במה שיקרבהו אליו ואתה יודע ענין דואג ואע"פ שהשליט אשר קרב אליו דואג היה משיח השם ונביא ובחיר השם יתברך:

משנה יא

מים הרעים כנוי לאפיקורסות ואמרו השמרו בדבריכם בתוך ההמון ולא יהיה בדבריכם מקום שיסבול פירוש אחר מפני שאם יהיו שם אנשים כופרים יפרשו אותם כפי אמונתם והתלמידים כבר שמעו אותם מהם ויחזרו לאפיקורסות ויחשבו שזאת היתה אמונתכם ויהיה בזה חלול השם כאשר אירע לאנטיגנוס עם צדוק וביתוס:

משנה יב

מתלמידיו של אהרן. אמרו שאהרן עליו השלום כשהיה מרגיש באדם שתוכו רע או שהיו מספרים לו שתוכו רע ושבידו עבירה היה מתחיל לו לשלום והיה מתאהב אליו והיה מרבה לספר עמו והיה האיש ההוא מתבייש בנפשו ואומר אוי לי אילו היה יודע אהרן צפון לבי ורוע מפעלי לא היה מתיר לעצמו להסתכל בי כל שכן שידבר עמי ואמנם אני אצלו בחזקת אדם כשר לכן אני אאמת את דבריו ומחשבתו ואהיה חוזר למוטב ונעשה מתלמידיו הלומדים ממנו ואמר הש"י כשתארו בזאת המדה הנכבדת בשלום

ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון ועל זה הענין המפורסם עליו כוון הלל ואמר ג"כ כשימשך שם האדם לגודל התבשר בהפסקו והיה אומר ג"כ מי שאינו מרבה בקריאה ימיתהו השם יתברך אבל מי שלא למד כלל ראוי ליהרג ומי שמשתמש בתגא ימות רצה לומר מי שמתפרנס בתורה ומקבל ממנה תועלת וזאת היתה כונתו בזה המאמר כמו שיתבאר בזאת המסכתא ונאמר בו על דרך הסימן תלמיד (אין) גברא אחרינא (לא) רצה לומר שאין מותר לו לתלמיד חכם שיקבל שמוש משום אדם אלא מתלמידיו:

משנה יד

אמר אם לא אהיה אני בעצמי המעורר נפשי למעלה מי יעירה שאין לי מעורר מחוץ כמו שבארנו בפרק השני ואחר שברשותי להטות נפשי לאיזה צד שארצה איזה מעשה עשיתי מן המעשי' הטובים כאילו היה מחסר עצמו ואומר מה אני כלומר מה בא ממני ואינני שלם ואע"פ שעשיתי זה הענין: ואח"כ שב ואמר אם לא אקנה עתה המעלות בימי הבחרות מתי אקנה אותן בימי הזקנה לא כי קשה הוא לסור מהתכונות בעת ההיא מפני שהקנינים והמדות נתחזקו ונתישבו אם מעלות אם פחיתיות ואמר החכם חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה:

משנה טו

אמר עשה תלמוד תורה השרש והעקר וכל שאר עסקיך נמשכים אחריו אם נזדמן נזדמן ואם לא הזדמן לא הזדמן ואין נזק בהבצרו: ואמרו צדיקים אומרים מעט ועושים הרבה כאברהם אבינו שיעד בפת לחם אחת והביא חמאה וחלב ובן הבקר וג' סאין קמח סלת ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים כעפרון שנתן הכל בדבריו ובמעשה לא הניח אפילו פרוטה אחת מן הדמים:

סבר פנים יפות. הוא שישא ויתן עם הבריות בנחת ובדברים ערבים ורצוים:

משנה טז

רבן גמליאל אומר עשה לך רב. והסתלק מן הספק. ואל תרבה לעשר אומדות. זה אשר צוה הנה לעשות רב אינו לענין הלמוד אבל להוראה שים לך רב שתסמוך עליו באיסור והיתר והסתלק אתה מן הספק כאמרם בירושלמי זיל אייתי לי זקן מן השוק דאסמוך עליה ואשרי לך וכן צוה שיברח מהוצאת המעשרות באומד מפני שהוא מן הספקות:

משנה יז

כבר אמר החכם ברוב דברים לא יחדל פשע וסבת זה שרוב הדברים תוספת מותר וחטא כמו שאבאר עתה כי כשירבה האדם דברים יפשע על כל פנים שא"א שלא יהיה בדבריו דיבור אחד שאין ראוי לאמרו וממופתי החכמים מעוט הדברים וממופתי הסכלים רוב

הדברים שנאמר וקול כסיל ברוב דברים וכבר אמרו החכמים שמיעוט הדברים ראיה על מעלת האבות והיות אדם מיוחס אמרו מיחסותא דבבל שתיקותא ואמר בספר המדות שאחד מהחכמים נראה שותק הרבה על שלא היה מדבר דבור שאין ראוי לאמרו ולא היה מדבר אלא מעט מזער ונאמר לו מה סבת רב שתיקותך ואמר בחנתי כל הדברים ומצאתים נחלקים לד' חלקים:

החלק הראשון הוא כולו נזק מבלתי תועלת כקללת בני אדם ודבר נבלה וכיוצא בהם שהדברים בהם שטות גמורה:

והחלק הב' יש בו נזק מצד אחד ותועלת מצד אחר כשבח אדם אחד לקבל בו תועלת ויהיה בשבח ההוא מה שיכעיס שונאו ויזיק למי ששבחו וצריך להניח הדברים בזה בגלל הסיבה הזאת שלא ידברו בזה החלק ג"כ:

והחלק הג' דברים שאין תועלת בהם ולא נזק כרוב דברי ההמון איך נבנית חומה פלונית ואיך נבנה היכל פלוני ובספור יופי בית פלוני ורוב מגדנות המדינה הפלונית וכיוצא באלו הם הדברים המותר אמר הדברים בזה גם כן מותר אין תועלת בהם:

והחלק הד' דברים שכולם תועלת כדברים בחכמות ובמעלות ודבר האדם במה שהוא מיוחד בו מן הדברים שחייו תלוים בהם ובהם ימשך מציאותו ובזה צריך לדבר אמר בכל עת שאשמע דברים אני בוחן אותם ואם אמצאם מזה החלק הרביעי אדבר בם ואם יהיו משאר החלקים אשתוק מהם ואמרו בעל המדות בחן זה האיש וחכמתו שהוא חסר שלשה רבעי הדברים וזאת החכמה שצריך ללמדה ואני אומר שהדבור יחלק לפי חיוב התורה לחמשה חלקים. א' מצוה בו. ב' נזהר ממנו. ג' נמאס. ד' אהוב. ה' מותר:

החלק הראשון הוא המצוה בו והוא קריאת התורה ולמודה וקריאת תלמודה וזו היא מצות עשה מחוייבת שנא' ודברת בם והיא שקולה כנגד כל המצות וכבר נאמר מן האזהרה בלמוד מה שלא יכיל זה החבור קצתו:

החלק הב' הוא הדבור הנאסר ונזהר ממנו כעדות שקר ודבר שקר והרכילות והקללה ודברי התורה מורים על זה החלק וכן נבלות הפה ולשון הרע:

החלק הג' הוא הדבור הנמאס אשר אין בו תועלת לאדם בנפשו ולא עבירה ולא מרי כרוב ספור ההמון במה שאירע ומה שהיה ומה הם מנהגי מלך פלוני בהיכלו ואיך היתה סבת מות פלוני או איך התעשר פלוני ואלו קוראים אותם החכמים שיחה בטלה והחסידים השתדלו בעצמם להניח זה החלק מן הדבור ונאמר על רב תלמידו של ר' חייא שלא שח שיחה בטלה מימיו ומזה החלק ג"כ שיגנה אדם מעלה או ישבח פחיתות יהיו מדות או שכליות:

החלק הד' הוא הנאהב והוא הדבור בשבח המעלות השכליות או מעלות המדות ובגנות הפחיתיות משני המינים יחד להעיר הנפש למעלות בספורים ובשירים ולמנעה מן הפחיתיות בדרכים ההם בעצמם וכן לשבח החשובים ולהודות מעלותיהם כדי שיטבו מנהגיהם בעיני בני אדם וילכו בדרכיהם ולגנות הרעים בפחיתיותיהם כדי שיתגנו פעולתם וזכרם בעיני בני אדם ויתרחקו מהם ולא יתנהגו הם כמנהגיהם וזה החלק רצה לומר למוד המדות המעולות והתרחק מן המדות הפחותות יקרא דרך ארץ:

החלק הה' הוא המותר והוא הדבור במה שמיוחד לבני אדם מסחורתו ופרנסתו ומאכליו ומשתיו ולבושו ושאר מה שצריך לו והוא מותר אין אהבה בו ולא מאוס אבל אם ירצה ידבר בו מה שירצה ואם ירצה לא ידבר ובזה החלק ישובח האדם כשימעט הדברים בו והזהירו אנשי המוסר מהרבות בו דברים אבל האסור והנמאס אין צריך לאזהרה ולא למצוה שראוי לשתוק ממנה לגמרי אבל המצוה בו והאהוב אילו היה האדם יכול לדבר בו כל ימיו היה טוב אבל צריך להזהר משני דברים. האחד מהם שיהיו מעשיו מסכימים לדבריו כמו שאמרו נאים הדברים היוצאים מפי עושיהם ועל זה הענין כוון באמרו ולא המדרש הוא עקר אלא המעשה באמרו וחכמים יאמרו לצדיק שילמד המעלות כאומרם דרוש ולך נאה לדרוש ואמר הנביא רננו צדיקים בה' לישרים נאוה תהלה. והענין האחר הוא הקצור ושישתדל להרבות העניינים במעט דברים לא שיהיה הענין בהיפך והוא אמרם לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה ודע שהשירים המחוברים באיזה לשון שיהיו צריך שיבחנו בעניניהם אם הם הולכים על דרך הדבור אשר חלקנוהו ואמנם בארתי זה אע"פ שהוא מבואר מפני שראיתי זקנים והחסידים מאנשי תורתנו כשיהיו במשתה יין כחופה או זולתה וירצה אדם לשיר שיר ערבי אפי' ענין השיר ההוא שבח הגבורה או הנדיבות והוא מן החלק האהוב או בשבחי היין ירחיקו זה בכל צד מן ההרחקה ואין מותר אצלם לשמעו וכשישורר המשורר פיוט מן הפיוטים העבריים לא ירחיקוהו ולא ירע בעיניהם עם היות בדברים ההם המוזהר ממנו או הנמאס וזה סכלות גמורה שהדבור לא יאסר ויותר ויאהב וימאס ויצוה באמירתו מצד הלשון שנעשה [בו] אבל מצד ענינו שאם יהיה ענין [השיר] ההוא מעלה יתחייב לאמרו באיזה לשון שיהיה ואם יהיה כוונת השיר ההוא פחיתות באיזה לשון שיהיה אסור לאמרו [באיזה לשון שיהיה] גם יש לי בזה תוספת כי כשיהיו שני פיוטים ולשניהם ענין אחד מהעיר כח התאוה ושבח אותה וישמח הנפש בה והוא פחיתות והוא מחלק הדבור הנמאס מפני שהוא מזרז ומעורר על מדה פחותה כמו שהתבאר מדברינו בפ' הרביעי ויהיה א' משני הפיוטים עברי והא' ערבי או לעז יהיה שמיעת העברי והדבור בו יותר נמאס אצל התורה

למעלת הלשון שאין צריך שישתמשו בו אלא במעלות כל שכן אם יצטרף אליו שישימו בו פסוק מן התורה או משיר השירים בענין ההוא שאז יצא מחלק הנמאס לחלק הנאסר ומוזהר ממנו שהתורה אסרה לעשות דברי הנבואה מיני זמר בפחיתיות ובדברים מגונים. ואחר שזכרנו לשון הרע בחלק הדבור האסור ראיתי לבארו ולזכור בו קצת מה שנזכר שבני אדם בו בעורון גדול והוא החטא הגדול שבבני אדם תמיד וכ"ש במה שאמרו חכמים שאבק לשון הרע לא ינצל אדם ממנו בכל יום ומי יתן שינצל מלשון הרע עצמו ולשון הרע הוא ספור רעות האדם ומומיו ולגנות אדם מישראל באיזה צד שיהיה מן הגנות ואפילו היה המגונה חסר כמו שנזכר שאין לשון הרע שיכזב על אדם וייחס לו מה שלא יעשה כי זה יקרא מוציא שם רע על חבירו ואמנם לשון הרע הוא שיגנה גנות האדם אפילו בפעולותיו אשר יעשה באמת שהאומרו יחטא ואשר ישמעהו יחטא. אמרו ג' לשון הרע הורגתן. האומרו. השומעו. ושאומרים עליו. ואמרו המקבלו יותר מן האומרו. ואבק לשון הרע הוא זכרון מומי האדם בלתי באור אמר שלמה בזה הענין כי פעמים יהיה הזוכר מומי האדם בלתי באור מראה שאין ידיעה לו במה שהובן מדבריו ושהוא לא כוון זה ואמנם כוון ענין אחר כמו שאמר כמתלהלה היורה זקים חצים ומות כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני. וכבר שבח חכם מן המתחכמים כתיבת הסופר שהראה לו במעמד גדול וגנה הרב מעשה המשבח כתיבת הסופר ההוא ואמר לו כלך מלשון הרע כלומר שאתה מסבב גנותו בשבחך אותו בתוך ההמון שמהם מי שיאהבהו ומהם מי שישנאהו ויצטרך שונאו כשישמע שבחיו לזכור מומיו ורעותיו וזה תכלית ההרחקה מלשון הרע ולשון המשנה לא נחתם גזר דין על אבותינו אלא על לשון הרע רצה לומר ענין המרגלים אשר נאמר בהם ויוציאו דבת הארץ ואמרו ע"ה ומה אלו שלא הוציאו שם רע אלא על העצים ועל האבנים התחייבו מן העונש מה שנתחייבו מי שידבר בגנות חבירו על אחת כמה וכמה: ולשון התוספתא על ג' דברים נפרעין מן האדם בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא עבודת כוכבים גלוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע כנגד כולם ואמרו בגמרא בעבודת כוכבים בא לשון הגדולה והוא אמרו אנא חטא העם הזה חטאה גדולה ובחטא גלוי עריות בא גם כן לשון הגדולה והוא אמרו ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת ובחטא שפיכות דמים בא ג"כ לשון הגדולה והוא אמרו גדול עוני מנשוא אבל בלשון הרע בא לשון גדולות ר"ל שהיא שקולה כנגד שלשתם והוא אמרו לשון מדברת גדולות ודברו בחטא הזה המעורר הרבה מאד וסוף מה שנאמר כל המספר לשון הרע כפר בעיקר שנאמר אשר אמרו ללשוננו נגביר שפתינו אתנו מי אדון לנו אמנם

ספרתי קצת מה שספרו בזה החטא אע"פ שהארכתי כדי שיתרחק ממנו האדם בכל יכלתו וישים כונתו לשתוק רצה לומר מזה החלק מן הדבור:

משנה יח

הדין הוא הנהגת המדינה ביושר וכבר בארנו בפרק הד' שהאמת הוא המעלות השכליות והשלום הוא מעלות המדות וכשימצא אלו השלשה יהיה המציאות בשלימות שאפשר לו בלא ספק:

פרק ב

משנה א

מבואר הוא שדרך הישרה היא הפעולות הטובות אשר בארנו בפ' הרביעי והם מהמעלות הממוצעות מפני שבהם יקנה האדם לנפשו תכונה חשובה ויהיה מנהגו טוב עם בני אדם והוא אמרו תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם: אח"כ אמר שצריך ליזהר במצוה שיחשב בה שהיא קלה כשמחת הרגל ולמידת לשון הקדש כמצוה שהתבאר לך חומרתה שהיא גדולה כמילה וציצית ושחיטת הפסח ושם סיבת זה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות ובאור זה הענין כאשר אומר והוא שהתורה כולה ממנה מצות עשה וממנה מצות לא תעשה. ואמנם מצות לא תעשה באר הכתוב העונש על כל אחת מהן מלבד המעט מהן וחייב על קצתם המיתות ועל קצתם הכרת ומיתה בידי שמים ומלקות וידענו מענשי מצות לא תעשה כלם מה מהם איסורם גדול ומה מהם למטה ממנו והם שמנה מדרגות. המדרגה הראשונה והיא הגדולה שבהם הם הדברים שחייבים עליהם סקילה. והמדרגה שלמטה הימנה מחויבי שרפה. והשלישית מחויבי הרג. והרביעית מחויבי חנק. והחמישית מחויבי כרת. והששית מחויבי מיתה בידי שמים. והשביעית מחויבי מלקות. והשמינית לאוין שאין לוקין עליהם ומאלו המדרגות נדע חומר העון וקלותו אבל מצות עשה לא התבאר שכר כל אחת מהן מה היא אצל השי"ת וכל זה כדי שלא נדע איזו מצוה צריך מאד לשמרה ואיזו מצוה למטה הימנה אבל צוה לעשות ענין פלוני ופלוני ולא הודיע שכר איזה משניהם יותר גדול אצל הש"י ומפני זה צריך להזהר עליהם כולם ומפני זה העיקר אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה מבלתי הקשה בין המצות אשר הוא מתעסק בה ובין האחרת אשר תבצר ממנו ולזה ג"כ אמרו אין מעבירין על המצות ר"ל כשיזדמן לך מעשה מצוה לא תעבירהו ותניחהו לעשות מצוה אחרת ואח"כ אמר ואע"פ שלא התבאר שיעור חבוב מצוה על מצוה יש בהן צד הקשה והוא שכל מצות עשה שתמצא אותה שיתחייב העובר עליה עונש גדול דע שבעשייתה ג"כ שכר

גדול המשל בו שהמילה וקרבן פסח ושביתה בשביעית ועשיית מעקה כל אלו מצות עשה אבל חיוב העושה מלאכה בשבת סקילה ואשר מבטל מילה או קרבן במועד חייב כרת והמשים דמים בביתו לאו והוא אמרו ולא תשים דמים בביתך ומזה תדע ששכר שביתה בשבת יותר גדול משכר מילה ושכר המילה יותר גדול אצל השי"ת משכר עשיית המעקה והוא ענין אמרו והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה וג"כ אמר שכר עבירה כשלא תעשה אותה גם זה לא התבאר אמנם תלמדהו מענשה שהחטא אשר ענש עושהו גדול שכר הנחתו כפי הערך ההוא מן הגודל כמו שהתבאר בקדושין באמרם כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה וכבר ביארנוהו שם ולשון התורה בהיות המעשים ידועים אצלו יתברך כמו שמשה רבינו עליו השלום אמר מספרך אשר כתבת:

משנה ב

ר"ל בדרך ארץ הנה העוסק בפרנסה ואמרו וגוררת עון כמו שבארנו במקום אחר אמרו סופו שהוא מלסטם את הבריות ובאמרו ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה כאילו עשיתם הוא דבר השם לעמלים עם הצבור שפעמים שימנעו מעשות מצוה בעת התעסקם בצרכי צבור ואמר שהש"י יעלה עליהם שכר כאילו עשו המצוה ההיא ואע"פ שלא עשאוה אחר שהתעסקו עם הצבור לשם שמים:

משנה ג

כבר בארנו שהרשות היא השלטונות בימי הקדם והוא מספר במדותיהם ומזהיר מהם:

משנה ד

כבר הודענו בפרק הד' שאין צריך להפרד מן הצבור אלא לפי הפסדם כמו שבארנו שם ואמר שהאדם אע"פ שתהיה לו תכונה חשובה בנפש והתחזק' לא יסלק ידו מלכפול עשיית הטוב להוסיף החזוק ולא יבטח ויאמר זאת המעלה כבר עלתה בידי ואי אפשר לה שתסור שאפשר הוא שתסור והוא אמרו עד יום מותך:

ודבר שאי אפשר לשמוע הוא שיהיו פשוטי הדברים מרוחק מאד ובטל וכשיסתכל האדם בו היטב יראה שדברים נכונים והוא מזהיר מן הדרך ההיא מן הדיבור שהוא אומר לא יהיו דבריך צריכים לפירוש רחוק והסתכלות יתירה ואז יבינם השומע:

כשאפנה. רוצה בו כשאפנה מזה העסק וזה דומה למה שקדם ממצות שמאי חברו עשה תורתך קבע:

משנה ה

בור הוא שאין לו לא חכמה ולא מדות: ועם הארץ הוא שאין לו מעלות שכליות אבל יהיו לו קצת מעלות המדות: וביישן ידוע. וקפדן הוא מי שמקפיד על כל דבר וכועס:

וענין השתדל הרגל נפשך ומשוך אותה לקנות המעלות ואחר שאין [שם] אנשים חכמים שילמדוך הוה אתה מלמד את עצמך ותרגום ויאבק איש עמו ואשתדל גברא עמיה: ואמרו שהתורה לא תמצא בבעלי הגאוה והגסות ולא בהולכי ארצות רחוקות וסמכו זה לפסוק על צד המליצה ואמרו לא בשמים היא לאמר וגו' ולא מעבר לים היא וגו' אמרו לא בגסי הרוח היא ולא במהלכי מעבר לים היא:

משנה ו

ר"ל שאתה נהרג בעבור שהרגת זולתך ואשר הרגך עתיד ליהרג הכוונה בזה המאמר שפעולות הרעות ישובו בראש עושיהם כמו שאמר עונותיו ילכדונו [את] הרשע וגו' ואומר בור כרה ויחפרהו ואמרו חכמים במדה שאדם מודד בה מודדין לו וזה דבר הנראה לעין בכל עת ובכל זמן ובכל מקום שכל מי שיעשה רע ויחדש מיני החמס ופחיתיו' שהוא עצמו יוזק מן הרעות ההם בעצמם אשר חדש מפני שהוא למד מלאכה שתעשה נזק לו ולזולתו וכן כל המלמד מעלה שמחדש פעל טוב מן הטובות יגיעהו תועלת הפעל ההוא מפני שהוא מלמד דבר שיעשה טוב לו ולזולתו ודברי הכתוב בזה טובים מאד אמר כי פועל אדם ישלם לו:

משנה ח

שבח ר"א בזכרונות טוב בהדמות לבור מוסד שלא יאבד מימיו ושבח רבי יהושע במעלות המדות כי בהם יאושר האדם ויכובד ויאהבוהו רוב עולם ולזה הוא מאשר בו יולדתו: ורבי יוסי שבח בטוב מעלות המדות ובמעלות השכליות. ר' שמעון שבח ביראת חטא והוא זריזות והשתדלות בעניני עסקי הטוב ושמירתו מרע ושבח ר' אלעזר בן ערך בטוב ההבנה והיות כל ענין עמוק קל אצלו ותבונתו מוספת על הענין:

משנה ט

עין טובה. ההסתפקו' במה שיש לאדם והיא ממעלות המדות: ועין רעה הפכה רצה לומר הקטנת הדברים והחריצות על התוספת: ואמרו הנה הרואה את הנולד אשר ענינו שילמד מה שעתיד להיות ממה שהוא נמצא עתה אינו בחכמות עד שתהיה מעלה שכלית ויהיה פירושו שילמד הנסתר מן הנראה אבל רוצה בו הנה העיון בעניני האדם מעסקיו אשר בהם המשך מציאותו שיעיין באחרית ענייניו וכנגד זה הביא משל אחד והוא אמרו הלוה ואינו משלם שלא ילוהו דבר אחר כך והוא פחיתות' המדה וצדיק חונן ונותן זה צדיקו של עולם והוא ה' יתברך שנא' צדיק וישר הוא וכן ואתה צדיק על כל הבא עלינו פירוש חונן לאדם המלוה לחבירו ואינו משלם משלם לו הקב"ה חלף עבודתו שגמל חסד לזולתו ללוותו עד שתשיג ידו די מחסורו וכאשר מצאה ידו ולא ישלם למלוהו ה' יתברך משלם

לו: וענין רואה דבריו בוחר ומבחין מענין אדני לא ראה שכונתו לא בחר והבחין שבכלל דבריו שאמר לב רע הוא הכל: וכבר בארנו בפ' השני אשר הקדמנו לפירוש זאת המסכת שמעלות המדות כולם ימצאו לחלק המתעורר לחלקי הנפש לבד ולו ימצאו גם כן פחיתיות המדות ובארנו בפ' הרביעי שהפעולות שהם טובות הם הפעולות הממוצעות אשר יבאו ממעלות המדות וכן הוא ידוע אצל הפלוסופים והרופאים שהנפש המתעוררת היא בלב והלב חדרה וכליה אליו תיוחס. ואע"פ שהכחות כלם מפוזרות מן הלב והוא התחלתה לפי דעת האמתי אבל הכח המתעורר לא יתפשט ממנו לאבר אחר כדרך שמתפשט הכח הזן ר"ל החלק הצומח אשר ספרנוהו בפ' הראשון מן הלב אל הכבד והבן מכל מה שבארנוהו שלב טוב רוצה בו הפעולות הטובות והם הפעולות הממוצעות והם מעלות המדות והוא כולל ההסתפקות ואהבת הטובים וזולת זה מן המעלות והוא אמרו שבכלל דבריו דבריכם וכן לב רע פחיתות המדות והוא כולל ג"כ כל מה שהזהירו ממנו:

משנה י

אל תהי נוח לכעוס. אל תכין עצמך לכעס ולרגזנות וכבר הפליגו לגנות הכעס והרגזנות והחזק שבדבריהם אמרם כל מי שכועס כאילו עובד עבודת כוכבים וסמכוהו לאמרו לא יהיה בך אל זר ולא תשתחוה לאל נכר. ר"ל ששני הדברים אחד:

ושוב יום אחד לפני מיתתך. והוא א"י מתי ימות שמא היום שמא למחר ויהיו כל ימיו בתשובה אבל אמרו והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים אינו ממאמרם אשר הוכיח בהם אבל הוא ממה ששמע מזולתו והיה מספר אותו ומפני זה לא נמנה מכלל דבריו והכונה בזאת הצואה הוא שאומר לך כשתתחבר לחכמים ואל אנשי המעלות אל תתגעגע עמהם ואל תתגאה עליהם אבל תהיה חברתם להודיע להם שתתקרב בעת שיקרבוך ואל תוסיף להתקרב אליהם יותר ממה שיקרבוך שלא תפסיד כונתם בך ותהפוך אהבתם לשנאה ולא תגיעך מהן התועלת אשר תקוה והמשיל זה במי שמתחמם באש שאם ישב רחוק ממנו יהנה בחומו ויקבל תועלת באורו ואם יפשע בעצמו ויוסיף להתקרב אליו ישרף וישוב לו התועלת לנזק והוא ענין אמרו על צד המשל הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה ואח"כ הוסיף להפחיד מזה ואמר לא תחשוב שאם ינשכוך בלשונם תשוב ותפייסם בדברים ויתפייסו. כי אמנם לא ישמעו לקול מלחש כמו שלא ישמע אליו השרף כמו שאמר אשר לא ישמע לקול מלחשי' ואתה תדע זה מענין גיחזי במה שהתריס כנגד רבו אלישע שנפל בחלי מטונף כהתבאר מד"ח בענין וארבעה אנשים היו מצורעים וכן עם רבי יהושע בן פרחיה וכלם התבאר הנזק שהשיגו וזולתם ממקדיחי תבשילם:

משנה יא
אמר שחריצות לממון ורוב התאוה ורוע הנפש והוא חולי המרה השחורה שיביא האדם למאוס ראות עיניו וישנאהו וייטב לו חברת החיות והתבודדות במדברות וביערות ויבחר לו מקום שאינן מיושב וזה אצלם לא מצד פרושות רק לרוע תאותם וקנאתם בזולתם אלו ימיתו [האדם] בלא ספק כי יחלה גופו וימות טרם עתו:

משנה יב
כבר בארנו בפ' השמיני ענין ההכנה והזמון שצריך לאדם להכין עצמו למעלות ובארנו בפ' החמישי ענין אמרו וכל מעשיך יהיו לש"ש:

משנה יג
כשיחשוב אדם עצמו חסר ופחות לא יגדל בעיניו חסרון שיעשהו וכבר בארנו שענין קבע הוא שתכבד עליו התפלה ויחשבה כמו שצוה לעסוק עסק אחד וינפש ממנו:

משנה יד
ענין שקידה הוא מלשון הכתוב כי שוקד אני על דברי כלומר מהיר ומשתדל. או יהיה ענינו הרגל ותמידות כמו לשקוד על דלתותי יום יום:
מה שתשיב לאפיקורוס. אמר צריך שתלמד דברים שתשיב בהם לאפיקורסים מן עובדי כוכבים ותחלוק עליהם ותשיבם אם יקשו לך ואמרו לא שנו אלא אפיקורוס עובד כוכבים אבל אפיקורוס ישראל כ"ש דפקר טפי ר"ל שיוסיף לבזות ומפני זה אין צריך לדבר עמו כלל שאין לו תקנה ואין לו רפואה כלל ועקר שנא' כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים ואמרו אף על פי שתלמד דעות האומות לדעת איך תשיב עליהם. השמר שלא יעלה בלבך דבר מן הדעות ההם ודע שמי שתעבוד לפניו יודע צפון לבך והוא אמרו ודע לפני מי אתה עמל רצה לומר שיכוין לבו באמונת השם יתברך:

משנה טו
זה משל לקוצר השנים ורוב החכמות ועצלות בני אדם לבקשה עם רוב השכר עליהם ועם רוב התראות התורה ואזהרותיה לבקש חכמה ולמוד:

משנה טז
לעתיד לבא. רצה לומר לעולם הבא וכבר בארנו ענין העולם הבא בפרק העשירי מסנהדרין במה שראוי לזכרו:

פרק ג

משנה א

זה ההסתכלות מביא האדם לידי ענוה בזכרון מאין בא. והסתכלו באחריתו יביאהו לבזות בעניני העולם. והסתכלו לגודל המצוה יביאהו למהר לשמוע מצותיו. וכשיעלו בידו אלו השלשה דברים לא יחטא כלל:

משנה ב

ראייתו שמושב לצים יקרא כל מושב שלא ידברו בו דברי תורה מסוף הפסוק אשר אמר כי אם בתורת ה' וגו' כאילו אמר שמפני שהיה חפצו בתורת ה' לא ישב במושב לצים אשר אין בו תורת ה':

מנין שאפילו אחד שיושב וכו'. בפ' קמא דברכות אומר בזה הלשון מנין לאחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך וכי מאחר דאפי' אחד תרי מיבעיא תרי מכתבי מלייהו בספר הזכרונות חד לא מכתבי מיליה וכי מאחר דאפילו תרי תלתא מבעיא מהו דתימא דינא שלמא בעלמא הוא ולא אתיא שכינה קמ"ל דדינא נמי היינו תורה וכי מאחר דאפילו תלתא עשרה מבעיא עשרה קדמה שכינה ואתיא תלתא עד דיתבי: ופירוש וידום מן הדבור הנסתר מקול דממה דקה וממנו פי' התרגום וידום אהרן ושתיק אהרן וראייתו שהוא כמי שקיים כל התורה כולה מאמרו כי נטל עליו כאלו נתינת התורה כולו היתה בעבורו לבד:

משנה ג

זבחי מתים יקרא תקרובת עבודת כוכבים כמו שקראה הכתוב כמו שבארנו בפרק ג' מעבודת כוכבים וקראה ישעיהו ג"כ קיא צואה לבזותה כמו שתקרא עבודת כוכבים עצמה גלולים ושקוצים וקדם לפני זה הפסוק פסוק המורה על העוסק במאכל ובמשתה והנחת התורה ותלמודה ומפני זה כי השלחנות כלם כאילו אכלו עליהם הדברים המזוהמים והצואה רצה לומר מאכל עבודת כוכבים והוא אמרו לפני זה הפסוק וגם אלה ביין שגו ובשכר תעו:

משנה ה

עול תורה. התמדת הקריאה:

ועול מלכות. טורח המלך וחיילותיו:

ועול דרך ארץ. טורח הזמן: אמר כי בשכר לקחו עול התורה יצילהו השם יתברך ויקל מעליו טורח הזמן: ואמרו פורק עול תורה שאמר אין תורה מן השמים ואיני סובלה:

ואמרו חרות על הלוחו' חירות על הלוחו' רצה לומר החירות מתולדות הזמן ועניני המלכים למי שמקבל ועושה מה שנכתב על הלוחות:

משנה ו

בעדת אל. הנה בארנו בתחלת סנהדרין שעדה אינה נופלת על פחות מי' ושם בארנו ג"כ שב"ד לא יהיו פחות מג' והם נקראים אלהים לענין המשפט: ופי' אגודה מה שאוגד אדם בידו אחת והיד יש בה ה' אצבעות שבהן יאגוד וכלל החמש אצבעות יקרא גם כן אגודה:

משנה ט

הנה דבר זה מוסכם עליו מהפלוסופים ג"כ שהרגל המעלות כשיקדם לחכמה עד שיהיה קנין חזק ואחר כך ילמד החכמה אשר תזרזהו על הטובות ההם יוסיף שמחה ואהבה בחכמה ובחריצות להוסיף ממנה אחר שתעוררהו למה שהורגל וכשיקדימו קניני הדעות ואח"כ ילמד ותהי החכמה מונעת אותו ממה שיתאוה בהרגל תכבד עליו החכמה ויניחנה:

משנה י

אמר שאלו הדברים מונעין ומבטלין מעלת האדם עד שיצא מן העולם והוא אבד:

משנה יא

מלבין פני חבירו. הוא מי שמבייש את חבירו:

מגלה פנים בתור' הוא מי שעובר על מצות התורה בפרהסיא והוא תכלית הכפירה כמו שאמר הש"י והנפש אשר תעשה ביד רמה: וענין מגלה פנים יגלה פנים ויעיז וזהו לשון כפירה והוא מפורש כן בגמרת [ירושלמי] פאה אמרו המגלה פנים בתורה העובר על ד"ת בפרהסיא כיהויקי' בן יאשיהו:

מפר ברית. כמשמעו: ושם אמר בכל הדברים אשר אמרו חכמים בהם שהעושה אותם אין להם חלק לעוה"ב במה אנו קיימין אם כשעשה תשובה אין לך דבר שעומד בפני בעל תשובה אלא כשלא עשה תשובה ומת ביסורין רוצה לומר שחומר החטאים והם אשר זכרו בהם אין לו חלק לעוה"ב גדול יותר משאר החטאים שהיסורין עם המיתה לא יכפרו אותם:

משנה יב

קל לראש. קלות ידוע:

ונוח הוא הישוב וההנחה: ואמר בזאת הצואה כשתעמוד לפני אדם גדול המעלה שים עצמך לנגדו קל ושמש אותו ועמוד לפניו כאשר ירצה ואל תוקיר נפשך לו: וכשתהיה עם שחור השער רוצה לומר עם צעיר השנים לא תעשה כן אבל תוקיר נפשך עמו ואל

תשחק ואל תתגעגע עמו: אחר כן אמר לא תחשוב שמה שהזהרתיך מהתגעגע עם צעיר השנים יתחייב שתקבל אותו בזעם ובפנים זועפים לא כן הכונה אבל צריך שתקבל כל אדם קטן וגדול בן חורין ועבד כל איש ממין האדם בשמחה. וזה יותר ממה שאמר שמאי בסבר פנים יפות: אמר המתרגם נראה לי מדברי הרב שהוא מפרש מלת מקבל מהקבלת פנים וכאילו הוא מקביל הנגזר מן מקבילות הלולאות אשר הוא מן הארמית תרגם נגד או נכח וכן אומר בזה הענין בערבי לשון פגישה והקבלה אומר פגשני פלוני בשמחה או בזעף ובלשון ההוא פירש הרב מקבל הנה ודעהו:

משנה יג

כשידור אדם נדרים ויקיימם יעלה בידו קנין ההמנע ממה שירצה שימנע ממנו ויתחזק לו הקנין ההוא ויקל עליו הפרישות ר"ל השמירה מהטומאות כמו שאמרו בחגיגה בגדי עם הארץ מדרס לפרושים:

משנה יד

הוא היה אומר שהודעת מה שהטיבו לו שיעור הטובה היא הטבה אחרת כי פעמים שיגמול אדם טובה לאיש מבני אדם על דרך רחמנות ולא יודיעהו שיעור מה שעשה עמו מפני שהוא נבזה בעיניו:

משנה טו

זה המאמר כולל דברים גדולים מאד וראוי היה זה המאמר שיהא לר' עקיבא וזהו פירושו בקצרה ועל תנאי שתדע כל מה שקדם בפרקים הקודמים אמר כל מה שבעולם ידוע אצלו ית' והוא משיג אותו והוא אמרו הכל צפוי ואח"כ אמר לא תחשוב שבהיותו יודע המעשים יתחייב ההכרח כלומר שיהיה האדם מוכרח במעשיו על מעשה מן המעשים אין הענין כן אבל הרשות ביד האדם במה שיעשה והוא אמרו הרשות נתונה ר"ל כל אדם רשות נתונה לו כמו שבארנו בפרק השמיני ואמר שדין השם יתברך עם בני אדם אמנם הוא בחסד ובטוב לא כפי הדין הראוי עליהם כמו שבאר ית' מדרכיו ואמר ארך אפים ורב חסד ואמת ואמרו רז"ל ארך אפים לצדיקי' ולרשעים. ואמר הנביא (המספר) טוב ה' לכל: ואחר כך אמר שהמעלות לא יגיעו לאדם לפי רוב גודל המעשה אבל לפי רוב מספר המעשים והוא שהמעלות אמנם יגיעו בכפול המעשים הטובים פעמים רבות ועם זה יגיע קנין חזק לא כשיעשה אדם פעל אחד גדול מפעולות הטובות כי בזה לבדו לא יגיע לו קנין חזק והמשל בו כשיתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת אחת לאיש א' ולאיש אחר לא נתן כלום לא יעלה בידו מדת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול כמו שמגיע למי שהתנדב אלף זהובים באלף פעמים ונתן כל זהוב מהם על צד הנדיבות מפני

שזה כפל מעשה הנדיבות אלף פעמים והגיע לו קנין חזק וזה פעם אחת לבד התעוררה נפשו התעוררות גדולה לפעל טוב ואח"כ פסקה ממנו וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסור במאה דינרים או עשה צדקה לעני במאה דינרים שהוא די מחסורו כמו שפדה עשרה איסרים או השלים חסרון עשרה עניים כל אחד בעשרה דינרים ואל זה ההקש וזה ענין אמרו לפי רוב המעשה אבל לא לפי גודל המעשה:

משנה טז

החנוני מקיף. מי שיאריך חובו ולא יבקשהו לאלתר וזה המשל מבואר כונתו ידועה: ואמרו וכל הרוצה ללוות יבא וילוה מחזק הענין הקודם שאין שם הכרח אבל בבחירת האדם יעשה מה שירצה לעשותו: ואמרו והגבאים מחזירין תדיר הוא משל על המות ושאר עונשים הבאים על האדם:

והכל מתוקן לסעודה. כלומר תכלית כוונת כל זה חיי העולם הבא:

משנה יז

רוצה לומר בזה שכל שנים מאלו כל אחד משניהם מועיל במציאות האחר ומשלים זולתו ואמנם דבריו בדעת ובבינה הוא ענין פלוסופים דק מאד ואני אזכרהו נשען על תבונת מי שעיין בזה הענין וזה שהדעת אשר יגיע לנו ונקנה אותו אמנם השיגנו המושכלות אשר נשיגם אם נפריד הצורה ונשכיל אותה או שנשיג הצורות הנפרדות במציאותם מבלתי שנשימם אנחנו דעת אבל הם במציאותם דעת וזאת ההשגה היא אשר תקרא בינה והוא הדעת ובדעת ג"כ נבין ואפשר לנו שנשיג מה שנשיג וכאילו יאמר שאם לא נשכיל מושכל אין דעת לנו ואם לא יהיה דעת לנו לא נשכיל מושכל כי בדעת נשיגהו והבנת זה הדבר קשה מאד ואפילו מן הספרים המחוברים בו כל שכן מכאן ואמנם אנחנו מישרים עליו הדרך הישרה לבד: כל שמעשיו. כבר פירשנו וביארנו אלה הדברים בזה הפרק מדברי רבי חנינא בן דוסא:

פרק ד

משנה א

זה מבואר וכבר זכרנו ענינו בפרקים הקודמים:

משנה ב

כבר בארנו פירוש זה המאמר בפרק י' מסנהדרין וכבר העירו חכמים ע"ה על חדוש נפלא בתורה יש בו זרוז על מעשה המצות והוא אמרו אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן וגו' בידוע שאינן מועילות שלא יהיה בהן דין ערי מקלט עד שיובדלו השלש האחרות

שבארץ ישראל אמרו יודע היה משה רבינו עליו השלום שאין שלש ערים שבעבר הירדן קולטות עד שיובדלו השלש שבא"י שנא' שש ערי מקלט תהיינה ואמנם הבדיל אלו מפני שאמר הואיל ובאה מצוה לידי אקיימנה ואם כיוצא בזה במשה רבינו ע"ה משיג האמתות שלם שבשלמי' נכסף להוסיף חצי מצות עשה על כל מעלתו ושלמותו אין צריך לומר שיעשו מי שנצטרעה נפשם והוחזק צרעתה וקדמה:

משנה ג

ואמר שאי אפשר שלא יהיה לכל אדם עת שיוכל להזיק בו או להועיל ואפילו בדבר מועט:

משנה ד

כבר בארנו וזכרנו בפרקים הקודמי' שהענוה היא ממעלו' המדות והיא ממוצעת בין הגאוה ושפלות הרוח ואין לה שם אחר רק ענוה ולגאוה יש שמות רבים בלשון עברי גבה לב עינים רמות וגאה ורם ומשמות החכמים ז"ל רוח גבוה וגסות הרוח ומתגאה. וכנגדן שפלות הרוח וכבר בארנו בפרק הרביעי שאדם צריך לו שיטה מעט לאחד מן הקצוות עד שיעמוד באמצע המעשים על צד הסייג אבל במדה הזאת לבדה בין שאר המדות ר"ל בגאוה לגודל חסרון זאת המדה אצל החסידים ודעתם בנזקה רחקו ממנה עד הקצה האחרון ונטו אל שפלות הרוח לגמרי עד שלא ישאירו בנפשם מקום לגאוה כלל והנה ראיתי בספר מספרי המדות שנשאל לא' מן החשובים החסידים ונאמר לו איזה יום הוא ששמחת בו יותר מכל ימיך אמר יום שהייתי הולך בספינה והיה מקומי בפחות שבמקומות הספינה בין חבילות הבגדים והיו בספינה סוחרים ובעלי ממון ואני הייתי שוכב במקומי ואחד מאנשי הספינה קם להשתין ואהי נקל בעיניו ונבזה שהייתי שפל בעיניו מאד עד שגלה ערותו והשתין עלי ותמהתי מהתחזק תכונת העזות בנפשו וחי השם לא כאבה נפשי למעשהו כלל ולא התעורר ממני כחי ושמחתי שמחה גדולה כשהגעתי לגבול שלא יכאיבני בזוי החסר ההוא ולא הרגישה נפשי אליו ואין ספק שזאת תכלית שפלות הרוח עד שיתרחק מן הגאוה: ואני זוכר עתה קצת מה שזכרו חכמים בשבח הענוה וגנות הגאוה ומפני זה צוה זה להתקרב אל השפלות ואמר מאד מאד הוי שפל רוח מפחדו שישאר האדם על הענוה לבדה כ"ש שיהיה אצלו מעט מן הגאוה אחר שהוא קרובה אליה מפני שהענוה ממוצעת כמו שזכרנו. ואמרו בשבח הענוה מה שעשתה החכמה כתר לראשה עשתה הענוה עקב לסוליתה פי' למנעלתה דכתיב ראשית חכמה יראת ה' זאת הראיה שיראת השם גדולה מן החכמה והיא סבת מציאותה ואומר עקב ענוה יראת השם כלומר שיראת השם תמצא בשולי הענוה א"כ

הענוה גדולה מן החכמה הרבה: ואמרו דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים כל מקום שאתה מוצא גדולתו של הקב"ה שם אתה מוצא ענותנותו כתוב בתורה האל הגדול וגו' וכתיב בתריה עושה משפט יתום ואלמנה. ושנוי בנביאים דכתיב כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון וסמיך ליה ואת דכא ושפל רוח. ומשולש בכתובים דכתיב סולו לרוכב בערבות ביה שמו וכתיב בתריה אבי יתומים ודיין אלמנות ויש לך ללמוד ממשה רבינו ע"ה אשר נשלמו בו מעלות השכליות ומעלות המדות כלן מכוונות למדרגת הנבואה אב בתורה אב בחכמה אב בנבואה ושבחו השם יתברך על כל אדם במדת הענוה ואמר והאיש משה עניו מאד מכל האדם ואמרו מאד מופת לרוב ענותנותו והטותו לצד הקצה האחרון וכן תמצאהו אומר ונחנו מה. וכן בדוד משיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל והוא מלך נכבד שגדלה מלכותו וחזקה חרבו ושיעדו הש"י לנו ע"י משה רבינו ע"ה והוא הכוכב אשר דרך מיעקב כמו שבארו רז"ל והוא נביא וגדול שבשבעים זקנים כמו שאמר יושב בשבת תחכמוני ועם כל זה אמר לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה והרבה מאילו מעלות המורות על תכלית הענוה. ומה שאמרו רז"ל בגאוה אמרו כל אדם שיש בו גסות הרוח כאילו עובד עבודת כוכבים כתיב הכא תועבת ה' כל גבה לב וכתיב התם ולא תביא תועבה אל ביתך ואמרו כאילו כפר בעיקר שנאמר ורם לבבך ושכחת את ה'. ואמרו שחטא הגאוה כמי שבא על העריות אמר תועבת ה' כל גבה לב ואמר כי את [כל] התועבות האל ואמרו שהמתגאה הוא בעצמו אצל הש"י כעבודת כוכבים עצמה והביאו ראיה מאמרו חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כלומר גבה רוח כי במה נחשב הוא אל תקרי במה אלא במה. ואמרו שהמתגאה ראוי להורגו ואמרו כל מי שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשרה כתיב הכא ורמי הקומה גדועים וכתיב התם ואשריהם תגדעון. ואמרו שהש"י לא יחיה המתגאים בתחיית המתים באמרם כל אדם שיש בו גסות הרוח אין עפרו ננער שנא' הקיצו ורננו שוכני עפר מי שנעשה עפר בחייו ר"ל הענוים הם אשר יחיו והפליגו בזה ואמרו כל אדם שיש בו גסות הרוח שכינה מיללת עליו שנא' וגבוה ממרחק יידע והרבה מדבריהם באמרם שהצרעת עונש המתגאים אמרו לשאת ולספחת ולבהרת ואין שאת אלא גבוה שנא' הגבעות הנשאות כאילו אמר למתגאה הספחת: וסוף שאמרו בשמתא מאן דאית ביה ובשמתא מאן דלית ביה ר"ל שאין ראוי להיות האדם שפל רוח לגמרי מפני שאינו מן המעלות ושערוהו על דרך משל חלק מארבעה וששים ר"ל כשנשים הגאוה בקצה א' ושפלות הרוח בקצה אחר יהיה ביניהם רחב ארבעה וששים חלקים שיהיה האדם עומד בחלק ס"ג אינו רוצה במצוע בזאת המדה לבדה לברוח מן הגאוה שאם יחסר חלק א'

ויקרב אל הגאוה יותר יכנס תחת השמתא וזה היה דעת רבא בענוה אבל רב נחמן פסק ואמר שאין ראוי שיהיה לאדם ממנה ר"ל מן הגאוה לא חלק גדול ולא חלק קטן מפני שאין חטאו מעט שישים האדם תועבת ה' אין ראוי להתקרב אליו אמר בזה הענין רב נחמן בר יצחק אמר לא מינה ולא מקצתה. ומי זוטרא מאי דכתיב כי תועבת ה' כל גבה לב ולחזוק זה החטא הארור אמר זה מאד מאד הוי שפל רוח שתקות אנוש רמה רוצה לומר שאתה צריך להכריח נפשך עד שתרחיק ממנה הגאוה בחשבך באחרית הגוף והוא שובו רמה:

אתה יודע מן הכתוב שהשוגג יש לו חטא ומפני זה צריך כפרה בקרבן והשם יתברך אמר בו ונסלח לו מחטאתו אשר חטא אבל אינו כמזיד חלילה ליושר דרכו הי"ת להשוות המזיד והשוגג בדבר מן הדברים אבל כוונתו הנה שחלול השם אם יהיה במזיד או בשוגג נפרעין ממנו בגלוי אם היה מזיד עונש מזיד ואם היה שוגג עונש שוגג אבל שני העונשים בגלוי:

משנה ה

אחרי אשר הסכמתי שלא אדבר בזאת הצוואה מפני שהיא מבוארת ולדעתי ג"כ שדברי בה לא יאות לרוב חכמי התורה הגדולים ואפשר לכולן חזרתי מהסכמתי ואדבר בה מבלתי שאשגיח לקודמים או לנמצאים. דע שזה שאמר שלא תעשה התורה קורדום לחפור בו כלומר לא תחשבהו כלי לחיות בו ובאר ואמר כי כל מי שיהנה בעולם הזה בכבוד התורה נוטל חייו מן העולם פירוש מחיי העולם הבא והתעוותו בני האדם בזה הלשון הנגלה והשליכוהו אחרי גיום ונתלו בפשטי הדברים שלא יבינום ואני אפרשם וקבעו להם חוקים על יחידים ועל קהלות והביאו בני אדם לחשוב בסכלות גמורה שזה מחוייב וראוי שיעזרו חכמים והתלמידים והאנשים המתעסקים בתורה ותורתן אומנותן וזה הכל טעות ולא נמצא בתורה ולא בדברי החכמים דבר שיאמת אותו ולא רגלים שישען עליהם כלל שאנחנו כשנעיין בדברי רז"ל לא נמצא אצלם שהיו מבקשים ממון מבני אדם ולא היו מקבצים ממון לישיבות הנכבדות והיקרות ולא לראשי גליות לא לדייניהם ולא למרביצי התורה ולא לא' מהגדולים ולא לשאר בני אדם מן העם אבל נמצא בכל דור ודור בכל קהלותיהם שהיה בהן עני בתכלית עניות ועשיר גדול בתכלית העושר וחלילה לי לחשוד הדורות ההם שהם לא היו גומלי חסד ונותני צדקה כי אמנם העני ההוא אילו פשט ידו לקחת היו ממלאים ביתו זהב ופנינים אלא שלא היה רוצה אבל היה מסתפק במלאכתו שהיה מתפרנס בה אם בריוח אם בדוחק והיה בז למה שבידי אדם כי התורה מנעתו מזה וכבר ידעת שהלל הזקן היה חוטב עצים והיה לומד

לפני שמעיה ואבטליון והיה עני בתכלית העניות ומעלתו היתה כאשר ידעת מתלמידיו אשר נמשלו כמשה ואהרן ויהושע והקטן שבתלמידיו רבן יוחנן בן זכאי ואין ספק למשכיל שאילו היה מורה לאנשי דורו ליהנות מהן לא היו מניחין אותו לחטוב עצים. ור' חנינא בן דוסא שיצאה בת קול ואמרה כל העולם [כלו] אינו נזון אלא בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש ולא היה מבקש מבני אדם וקרנא היה דיין בא"י והוא הוה דלי דולא וכשהיו באין בעלי הדין לפניו היה אומר תנו לי מי שידלה במקומי או תנו לי כדי בטילתי ואדון לכם ולא היו ישראל שבדורם לא אכזרים ולא בלתי גומלי חסדים ולא מצאנו חכם מן החכמים *עניים שהיה מגנה אנשי דורו על שלא היו מעשרים אותם חלילה להם אבל הם בעצמם היו חסידים מאמינים האמת לעצמם והיו מאמינים בהשי"ת ובתורת משה אשר בה יזכה האדם לחיי העוה"ב ולא היו מתירים לעצמם לבקש ממון מבני אדם והיו רואים שלקיחתו היה חלול השם בעיני ההמון מפני שיחשבו שהתורה מלאכה מהמלאכות אשר יחיה בהם אדם ותתבזה בעיניהם ויהיה מי שעושה זה דבר השם בזה ואמנם התעו אלה המתגברין לחלוק על האמת ועל הפסוקים הפשוטים והנגלים בלקיחת ממון בני אדם ברצונם או על כרחם מהמעשים אשר ימצאו בגמ' מאנשי בעלי מומין בגופותיהם או זקנים באו בימים עד שא"א להם לעשות מלאכה שאין תחבולה להם אלא לקחת ממון מאחרים ואם לא מה יעשו הימותו זה לא צותה התורה ואתה תמצא המעשה אשר הביאו ראיה ממנו באמרם היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה בבעל מום שאינו יכול לעשות מלאכה אבל עם היכולת לא המציא אליו התורה דרך: ורב יוסף היה מוליך עצים ממקום למקום והיה אומר (יפה) [גדולה] מלאכה שמחממת בעליה ר"ל עם טורח אבריו כי בהוליכו העצים הכבדים היה מתחמם גופו בלא ספק והיה משבח זה ושמח בו והיה נהנה במה שחלק לו השם ית' מה שאצלו במעלות ההסתפקות ושמעתי המשוגעים המבוהלים הנתלים בראיות שהביאו באמרם הרוצה ליהנות יהנה כאלישע והרוצה שלא ליהנות אל יהנה כשמואל הרמתי וזה אינו דומה לזה אשר מביאים כלל אבל זה אצלי הטעה גדולה מהביא ראיה ממנו מפני שהוא מבואר ואינו מקום שיטעה האדם בו שאלישע לא היה מקבל ממון מבני אדם כ"ש שלא היה מבקש מהם וקובע להם חוקים חלילה לשם אמנם היה מקבל כבוד לבד כשהיה מאכסן אותו אדם בעברו עליו להיות בבית אצלו והיה אוכל לחמו בלילה ההוא או ביום ההוא והיה שב לעסקיו ושמואל לא היה נכנס לבית אדם ולא היה אוכל משום אדם וכיוצא בזה אמרו חכמים ז"ל שתלמיד חכם כשירצה להדמות בזה עד שלא יכנס לבית אדם הרשות בידו ואם ירצה להתאכסן אצל אדם בעברו עליו לצורך הוצאת

הדרך הרשות בידו מפני שכבר הזהירו מלאכול אצל כל אדם שלא לצורך ואמרו ת"ח המרבה סעודתו בכל מקום וכו' ואמרו כל סעודה שאינה של מצוה אסור להת"ח ליהנות ממנה ולמה אאריך בזה הענין ואמנם אזכיר המעשה אשר התבאר בגמ' והוא שאדם א' שהיה לו כרם והיו נכנסים בו הגנבים וכל פעם אשר היה רואה אותן בכל יום [היה] מוצא פירותיו מתמעטין והולכין ולא היה ספק בו שאחד מן הגנבים נתן עיניו בו והיה מצטער מזה כל ימי הבציר עד שבצר ממנו מה שבצר וצמקם עד שיבשו ואסף הצמוקים ודרך בני אדם כשיאספו הצמוקים שיפלו מהם גרגרים מן התאנים ומן הענבים ומותר לאכלן מפני שהם הפקר וכבר הניחום בעלים למעוטם למוצאיהם ובא ר' טרפון במקרה יום א' לכרם ההוא וישב ולקט מן הצמוקים שנפלו והיה אוכל אותם ובא בעל הכרם וחשב שזה היה הגנב שגנב ממנו כל השנה ולא היה מכיר אותו אבל שמע עליו ולקחו מיד והתחזק עליו ושם אותו בשק אחד ושם אותו על גבו להשליכו בנהר וכשראה ר' טרפון כך צעק ואמר אוי לו לטרפון שזה הרגו וכששמע בעל כרם הניחו וברח לדעתו שחטא חטא גדול והיה רבי טרפון מצטער מן היום ההוא והלאה כל ימיו ומתאבל על מה שאירע לו שהציל את עצמו בכבוד התורה והוא היה עשיר גדול והיה יכול לומר הניחני ואני אתן לך כך וכך זהובים והיה נותנם לו ולא היה צריך להודיע שהוא ר' טרפון והיה מציל את עצמו בממונו ולא בתורה ואמרו כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה ואמר אוי לי שהשתמשתי בכתרה של תורה שכל המשתמש בכתרה של תורה אין לו חלק לעוה"ב ונעקר מן העולם ואמרו בזה משום דר' טרפון עשיר גדול היה וה"ל לפיוסיה בדמים. וכן פתח רבינו הקדוש ע"ה אוצרות בשנת רעבון ואמר כל מי שירצה לבא לקחת פרנסתו יבוא ויתפרנס ובלבד שיהיה ת"ח ובא ר' יונתן בן עמרם ועמד לפניו והוא לא היה מכיר אותו אמר לו רבי פרנסני א"ל קרית לא שנית לא אלא במה אפרנסך אמר לו פרנסני ככלב וכעורב ר"ל אע"פ שאין בי חכמה כמו שיפרנס הש"י חיה טמאה ועוף טמא שאין ע"ה פחות מהם ונתן לו ואח"כ נתחרט באשר פתהו בדבריו ואמר אוי לי שנהנה ע"ה מנכסי ואמרו לו השומעים מה שאירע לו אולי יונתן בן עמרם תלמידך הוא שאינו רוצה ליהנות בכבוד התורה כשיוכל להשמר מזה ואפי' בתחבולה וחקר ומצא הענין כן וב' המעשים האלה ישתיקו כל חולק בזה הענין. ואמנם הדברים אשר התירה אותם התורה לת"ח הוא שיתנו ממונם לאדם לעשות בו סחורה בבחירתו ויהיה השכר כולו להם אם ירצה והעושה זה יש לו שכר גדול עליו וזהו מטיל מלאי לכיס של ת"ח ושתמכר סחורתם לפני כל סחורה ושיקנו להם בתחלת השוק אלה הם חוקים שקבע להם הי"ת כמו שקבע המתנות לכהן והמעשרות ללוי לפי מה שבא

בקבלה כי שתי הפעולות האלה יעשו אותם סוחרים קצתם עם קצתם על דרך כבוד ואע"פ שאין שם חכמה כדי הוא ת"ח להיות כע"ה נכבד וכן הקילה התורה מתלמידי חכמים חקי הארנוניות ואכסניות החיל וחקים המיוחדים בכל איש ואיש והם הנקראים כסף גלגולת יפרעו בעבורם הקהל וכן בנין החומות וכיוצא בהן ואפילו היה הת"ח בעל ממון לא יתחייב דבר מכל זה וכבר הורה רבי' יוסף הלוי ז"ל לאיש במקום אחד שהיו לו גנות ופרדסים שהיה חייב בעבורם אלפי זהובים ואמר שיפטר מתת בעבורם דבר מכל מה שזכרנו מפני שהיה ת"ח ואע"פ שהיה נותן במס ההוא אפילו עני שבישראל וזהו דין תורה כמו שפטרה התורה מחצית השקל מן הכהנים כמו שבארנו במקומו ומה שדומה לזה:

משנה ו

כבוד התורה הוא בהוראת הזריזות בעשייתה ויכבד החכמים המעמידים אותה והספרים אשר חברו בה וכן חלול התורה הפך הג':

משנה ז

בהוראה גס לבו להתגבר להורות מבלי יראה ופחד:

משנה ח

התורה התירה לאיש מומחה לרבים לדון יחידי כמו שבארנו בסנהדרין אבל זהו דבר תורה והזהיר הנה ממנו קצת על צד המוסר ולא על צד האיסור. ואמר כשיחלוקו עליך חביריך בדעת מן הדעות לא תכריחם לקבל סברתך מפני שהם מכירים אם יש להם לקבלה ואינו ברשותך להכריחם לקבל את דעתך:

משנה ט

אמר כי העוסק בתורה והוא עני ודל ועם כל זה יצער נפשו לעסוק בה לסוף יעסוק בה מעושר ומאשר לא יהיה לו מה שיטרידהו מן הקריאה ומי שלא יעסוק בתורה מפני רוב הממון להתעסקו במאכל ובמשתה ובמנוחה לסוף יתרושש ויצר לו הזמן עד שיהיה סבת בטולו בקריא' טרדתו בלחם למאכלו:

משנה י

אמר הוי ממעט בסחורה והתמד על התורה והוי שפל רוח בפני כל אדם ר"ל שלא תהא שפל רוח בפני הגדולים לבד אמנם בפני כל אדם עד שכשתשב עם איזה אדם שיהיה יהא ספורך עמו כאלו הוא גדול במעלה יותר ממך וזה כולו לברוח מן הגאוה כמו שבארנו: וענין בטלים הרבה כנגדך הוא שיש דברים הרבה המבטלים ויצטרכו למי שנתעסק בהן וכשלא תתעסק בתורה יטרידך הזמן באחד מן הדברים ההם:

משנה יא
פרקליט הוא [האיש] המליץ טוב על האדם לשלטן: קטיגור הוא הפך זה והוא המלשין האדם למלך ומשתדל להמיתו: ואמרו שהתשובה אחר המעשים הרעים או המעשים הטובים בתחלת הענין כל אחד משני הענינים האלה מונעים מבא המכות והחלאים באדם:

משנה יג
אלו השלש מעלות טובות נתנו לאומה זו בתחלת נתינת התורה והן הכהונה והמלכות והתורה כהונה זכה בו אהרן מלכות זכה בו דוד וכתר תורה מונח לכל מי שירצה להתעטר בו ואמרו רז"ל ושמא תאמר שזה הכתר פחות הוא משנים האחרים אינו כן אבל גדול הוא משניה' ובו יהיו השנים שנא' בי מלכי' ימלוכו ורוזני' יחוקקו צדק ואמר בי שרים ישורו וגו' אבל כתר שם טוב מגיע מאת התורה ר"ל ידיעתה והמעשה בה כי בהן יגיע השם הטוב האמיתי:

משנה יד
אמר בקש מקום הקריאה והלמוד כי עם זולתך יתכן לך הקריאה ותתקיים ולא תשען על תבונתך ותאמר שאינך צריך לחברים ולתלמידים שיעוררוך:

משנה טו
אמר שבהיות האדם תלמיד למי שהוא חכם ממנו יותר טוב לו ויותר ראוי מהיותו רב לפחות ממנו כי בענין הראשון יוסיף ובענין השני יחסר ואתה תבין ממה שבארנו בסנהדרין שהן שמו מטעם מעלין בקדש ולא מורידין ראש ישיבה של עשרים ושלשה סוף של אחד ושבעים מישיבה גדולה שראו שהם הוסיפו לו בזה מעלה:

משנה טז
טרקלין הוא ההיכל ופרוזדור הוא בית שער והמשל מבואר והכונה ידועה שבעוה"ז יקנה האדם המעלות שבהן יזכה לעוה"ב כי זה העולם אמנם הוא דרך ומעבר לעוה"ב:

משנה יז
כבר בארנו בפ' י' מסנה' שאין אחר המות שלמות ולא תוספת אמנם ישלים האדם ויוסיף מעלה בעוה"ז ואל זה רמז שלמה באמרו כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה אבל הענין ההוא אשר ילך האדם עליו ישאר לעולם ולזה צריך שישתדל האדם בזה הזמן הקצר ולא יאבד זמנו אלא בקנות המעלות לבד מפני שהפסדו מרובה אחר שאין לו תמורה ולא תקנה וכאשר ידעו החסידים זה לא ראו לכלותו אלא בחכמה ובתוספת המעלות והרויחו זמנם כולו על דרך האמת ולא פזרו ממנו בעניני

הגשמי' אלא זמן קצר מאד ובדבר הצריך שאי אפשר זולתו ואחרים הוציאו זמנם כולו בגשמיות לבד ויצאו ממנו כאשר באו כל עמת שבא כן ילך והפסידוהו כולו הפסד עולמית וההמון כולם יהפכו האמת בזאת השאלה ויאמרו שהכת הראשונה הפסידו העולם והכת האחרונה הרויחו העולם והענין בהפך כמו שספרנו והם שמים חושך לאור ואור לחושך ואוי למאבדים האמת והענין הזה עשה שלמה ע"ה עיקר בקהלת בשבחו הרווחת העולם וגנותו הפסדו ובארו שאין ריוח וקנין אחר המות מן הדבר אשר יבצר ממנו הנה וזה כולו אמת וכשתבחן הספר ההוא בזאת הבחינה יתבאר האמת:

משנה יח

זה מבואר והם עניני מוסרים בתקוני חברת בני אדם בהפיל הדבר במקומו המועיל:

משנה יט

חרון אפו לא נאמר אלא אפו מלמד שמוחלין לו כל עונותיו ואע"פ ששלמה אמר בחכמתו זאת הצואה אבל זה החכם היה מוכיח בזאת המדה ומזהיר מזאת העבירה:

משנה כ

אמר שהלמוד בימי הילדות יתקיים ולא יקל לשכחו והענין מן הלמוד בימי הזקנה בהפך וזה מבואר ונראה לעין. אמר ר' יוסי כי חכמת הבחורים יש בה שאלות וספקות בלתי מזוקקות ולא נמלטו מן הקושיות כי לא ארכו להם הימים לשנות תלמודם ולהסיר הספקות ואמר רבי לא תבחן היין בקנקניו כי יש קנקן חדש ובו יין ישן וקנקן ישן ריקם ואין דבר בו כן יש בחורים ששאלותיהם וחכמותיהם זכות לא התערב בהם ספק כיין ישן שנבדלו שמריו ממנו ויש זקנים שאין להם חכמה כלל ואין צריך לומר שאין להם חכמה מעורבת ומבולבלת:

משנה כא

אמר הקנאה והתאוה ואהבת הכבוד מוציאין את האדם מן העולם והוא כי באלה המדות או באחת מהן יפסיד אמונת התורה בהכרח ולא יגיעו לו לא מעלות שכליות ולא מעלות המדות:

משנה כב

אמר לידע להודיע ולהוודע רוצה בו שיודע העתידים להולד ואשר הם נולדים עתה וימותו ואשר יחיו אחר המות ונלמד משלש הכתות האלה שהוא היוצר והוא הבורא ואמרו הוא הדיין והוא עתיד לדון רוצה בו שהוא שופט עתה את הכל בחיים ובמות ובשאר עניני העולם והוא ג"כ עתיד לדון אשר יחיו לעוה"ב בגמול ועונש: ואמר ולא מקח שוחד הוא כמו שאמר ג"כ בתורה אשר לא ישא פנים ולא יקח שחד ואין ענינו

שלא יקח שחד להטות הדין כי זה מן השטות שירוחק מן הש"י מה שלא יצוייר ואף לא ידומה כי איך יצוייר לו שחד ומה יהי השחד אבל ענינו מה שבארנו שהוא לא יקח שחד הטובות כמו שיעשה אדם אלף טובות ורעה אחת שלא ימחול הש"י מעבירה ההיא לרוב טובותיו ויחסר לו מאלף טובותיו טובה אחת או יותר אבל יענש על זאת הרעה האחת ויגמלהו על הטובות ההם כולם וזהו ענין לא יקח שוחד והוא כמו לא ישא פנים שיענש הגדול במעלות על דבר מועט כמו שנענש משה רבינו ע"ה על חטא הכעס כמו שבארנו בפרקים הקודמים וגמול עשו הרשע על כבוד אב ואם ונבוכדנצר על כבוד הש"י כמו שהתבאר בסנהדרין וזהו ענין ולא משוא פנים: ובחון מאמר שעל כרחך אתה נולד ומה שדבק בו שהוא זכר ענינים טבעיים שאין בחירה לאדם בהן שעליהם אמרו רז"ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים ולא אמר על כרחך אתה חוטא או עובר או מהלך או עומד ומה שדומה לזה שאלו כולם ענינים שהם ברשות האדם ואין הכרח בהם כמו שבארנו בפרק החמישי:

פרק ה

משנה א

בעשרה מאמרות כשתסתכל בכל מה שבא במעשה בראשית ויאמר תמצאם תשעה ובראשית עשירי ואף ע"פ שלא התבאר בו מלת ויאמר הענין מורה עליו וכאילו אמר ויאמר אלהים יהיו השמים והארץ כי לא נהיו מבלתי מאמר והיה יכול לספר בריאה כולה במאמר אחד כשיאמר ויאמר אלהים יהיו שמים וארץ ויהי רקיע ויקוו המים וגו' ואמנם ייחד מאמר לכל ענין להודיע גודל זה המציאות וטוב סדרו ושמפסידו מפסיד דבר גדול ומתקנו יתקן דבר גדול רוצה לומר שמפסידו מי שיפסיד נפשו אשר בידו לתקנה ולהפסידה וכאילו הוא התכלית האחרון מכלל המציאות אשר אמר בו עשרה מאמרות כמו שבארנו בפתיחת חבורנו זה:

משנה ב

אלו הדורות הם דברי התורה פלוני הוליד פלוני על הסדר וזכר זה ומה שאחריו מפני זכרו עשרה מאמרות שבהן מוסר לאדם לזרז אותו ולתקן נפשו במעלות המדות ובמעלות השכליות שזהו כוונת זאת המסכתא:

משנה ג

הי' נסיונות שנתנסה אברהם אבינו כולם דבר הכתוב. הא' הגרות באמרו יתברך לך לך מארצך וגו'. הב' הרעב אשר נמצא בארץ כנען בבואו שם והוא יעדו ואעשך לגוי גדול וזה

נסיון גדול והוא אמר ויהי רעב בארץ. והג' חמס המצרים עליו בהלקח שרה לפרעה. הד' הלחמו בד' מלכים. הה' לקחו הגר לאשה אחר שנואש מהוליד משרה. הו' הוא המילה אשר צוה בה בימי הזקנה. הז' חמס מלך גרר עליו בלקחו שרה גם כן. הח' גרש הגר אחרי הבנותו ממנה. הט' הרחקת בנו ישמעאל והוא אמרו יתברך אל ירע בעיניך על הנער וגו' וכבר העיד הכתוב איך היה קשה בעיניו הדבר הזה באמרו וירע הדבר מאד בעיני אברהם אלא ששמר מצות הש"י וגרשם. העשירי עקדת יצחק:

משנה ד

אבל הי' נסים שנעשו לאבותינו במצרים הוא הנצלם מן הי' מכות והיות כל מכה ומכה מיוחדת במצרים ולא בישראל ואלו הם נסים בלא ספק ולשון התורה בכל מכה ומכה מהם שהביא הקב"ה על המצריים מלבד מכת הכנים שלא באר זה אלא שהוא ידוע שלא ענש ישראל אבל היו נמצאים אצלם ולא היו מצערים אותם וכן בארו החכמים אבל בשאר המכות התבאר בהם הענין אמר בדם ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור ראיה שהנזק היה משיג אותם לבדם ואמר בצפרדעי' ובאו בביתך ובחדר משכבך וגו' ואומר בערוב והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן וגו'. ואמר בדבר וממקנה בני ישראל לא מת אחד ואמר בשחין כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים. ואמר בברד רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא היה ברד. ואמר בארבה ויעל הארבה על כל ארץ מצרים ואמר בחושך ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. אבל היו"ד נסים שהיו על הים הם קבלה. הראשון הבקעת המים כפשוטו של פסוק ויבקעו המים. הב' שאחר שבקעו נעשה כקובה עד ששב כדמות גג ולא מקורה ולא משופע והיה הדרך כאילו היה נקב במים והמים מימין ומשמאל וממעל הוא מאמר חבקוק נקבת במטיו ראש פרזיו. הג' שארצו נתקשה ונקפל להם כאמרו הלכו ביבשה ולא נשאר בקרקעיתו שום חומר וטיט כבשאר נהרות. הד' שדרכי מצריים היו בחומר מדובק והוא אמרו חומר מים רבים. והה' שנבקעו לדרכים רבים כמספר השבטים כעין קשת עגול על זאת הצורה והוא אמרו לגוזר ים סוף לגזרים. והו' שנקפאו המים ונתקשו כאבנים ועל זה אמר שברת ראשי תנינים על המים ר"ל שנתקשו המים עד ששבו בענין שישבור הראשים עליהם. והז' שלא נקפאו כקפיאת שאר המים הנקפאים ר"ל חתיכה אחת אבל היו חתיכות רבות כאילו הם אבנים וסדרו קצתם על קצתם והוא אמרו אתה פוררת בעזך ים. והח' שנקפה כזכוכית או כשהם ר"ל בהיר עד שיראו קצתם אל קצתם בעברם בו והוא אמרו חשכת מים עבי שחקים ר"ל שקבוץ המים היה כעצם השמים לטוהר שהוא בהיר. והט' שהיו נוזלים ממנו מים מתוקים והיו שותים אותם. והיו"ד שהיו נקפים בעת שהיו נוזלים אחר

שלקחו מהם מה ששתו עד שלא היו יורדין לארץ והוא אמרו נצבו כמו נד נוזלים ר"ל הדבר הנוזל היה נקפה בלב ים ומצאנו בקבלה ג"כ שהמצריים באו עליהם מכות על הים יותר ממכות מצרים אבל כלם היו מעשרה המינים ההם אשר ירדו במצרים ונחלקו למינים רבים על הים ואל זה רמז באמרו אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר ר"ל במדבר ים סוף. אבל העשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום כולם דברי הכתוב הם. הראשון על ים סוף באמרם המבלי אין קברים במצרים. והב' במרה הוא אמרו וילונו העם על משה לאמר מה נשתה. והג' במדבר סין כשבקשו המן והוא אמרם מי יתן מותנו ביד ה' וגו'. הד' מריתם בהניח המן עד הבקר והוא אמרו ויותירו אנשים ממנו עד בקר. והה' מריתם בבקשם אותו ביום השבת כמו שנאמר ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט. והו' ברפידים על המים ג"כ. והז' בחורב במעשה העגל. והח' בתבערה בהיותם מסופקים במקום ההוא באמרו התאוננים והוא אמרו ויהי העם כמתאוננים. והט' בקברות התאוה בבקשם הבשר אמרו והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה. והיו"ד במדבר פארן בענין המרגלים ושם נאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי:

משנה ה

כבר ידעת שהמזבח היה באמצע העזרה ואנו עתידים לבאר זה במקומו והיה מגולה לשמים ועם כל זה לא היו מכבין הגשמים אש המערכה ולא היה מפזר הרוח את עמוד העשן העולה מן הקרבנות אבל בעת ההקרבה היה האויר צח והיו עומדים בעזרה כל אחד בצד חברו ובעת ההשתחויה לא היו לוחצים זה את זה לרוב מוראם וישובם במקום ההוא:

משנה ו

אף צבת בצבת עשויה. קמייתא מאן עבדה כבר זכרנו לך בפרק הח' שהם לא יאמינו בחדוש הרצון בכל עת אבל בתחלת עשיית הדברים שם בטבע שיעשה בהם כל מה שיעשה הן יהיה הדבר שיעשה מאדי. והוא הדבר הטבעי. או יהיה חדוש לעתים רחוקים והוא המופת הכל בשוה על כן אמרו שביום הששי שם בטבע הארץ שתשקע קרח ועדתו ולבאר שיוציא המים ולאתון שידבר וכן השאר. וכתב היא התורה הכתובה לפניו ית' כמו שאמר ולא נודע איך הוא והוא אמרו ואתנה לך את לוחות האבן והמכתב הוא הכתיבה שעל הלוחות כמו שאמר והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות. ואולי תאמר אחרי שכל הנפלאות כולם הושמו בטבעי הדברים ההם מששת ימי בראשית למה ייחד אלו העשרה דע שלא ייחדם לומר שאין שום מופת שהושם בטבע הדברים רק

אלו אבל אמר שאלו נעשו בין השמשות לבד ושאר הנפלאות והמופתים הושמו בטבעי הדברים אשר נעשו בם בעת העשותם תחלה ואמרו על דרך משל שיום שני בהחלק המים הושם בטבע שיחלק ים סוף למשה והירדן ליהושע וכן לאליהו וכן לאלישע ויום רביעי כשנברא השמש הושם בטבעו שיעמוד בזמן פלוני בדבר יהושע אליו וכן שאר הנפלאות מלבד אלו העשרה שהושמו בטבעי הדברים ההם בין השמשות: ושמיר הוא שרץ קטן חוצב האבנים הגדולות בעברו עליהם ובו בנה שלמה את בית המקדש: וצבת הוא כלי שיקח בו הנפח הברזל החם עד שיעשה בו מה שיעשה:

משנה ז

הנני מפרש תחלה אלו המדות שנכפלות הרבה בדברי חכמים והוא בור עם הארץ וגולם וחכם וחסיד אמנם בור הוא איש אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות המדות ר"ל לא חכמה ולא מוסר ואין לו ג"כ קנין הדעות כאילו הוא ערום מן הטוב ומן הרע והוא הנקרא בור לדמותו כארץ לא יזרע בה דבר מן הדברים והיא הנקראת שדה בור כמו שהתבאר בזרעים: ועם הארץ הוא איש שיש לו מעלות המדות אבל אין לו מעלות שכליות רצונו לומר שיש לו דרך ארץ ואין בידו תורה והוא הנקרא ע"ה ר"ל שהוא טוב לישוב הארץ ולקבוצי המדינות מפני שיש לו מעלות המדות שתיטב בהם חברתו עם זולתו כמו שבארנו בתחלת חבורנו: וגולם הוא איש שיש לו מעלות שכליות ומעלות המדות אמנם אינם שלמות ולא הולכות על סדר כראוי אבל יש בהם ערבוביא ובלבולים והתערב בהם חסרון ומפני זה נקרא גולם להדמותו לכלי אשר יעשהו האומן ותהיה בו הצורה המלאכיית שיחסרהו ההשלמה והתקון כסכין והסייף שיעשה הנפח גולמים והגיע להם צורתם קודם שישחיזם ויחדדם וימרטם ויפתח בהם מה שדרכו לפתח וישלים תקונם והם הנקראים לפני זה גולמי כלי מתכות כמו שהתבאר בכלים והיא מלה עברית גלמי ראו עיניך ר"ל חומר שלי קודם הגיע צורת האדם בה וכאשר לא הגיע לזאת הצורה שלמותה קראוהו גולם לדמותו כחומר הנמצא מוכן לקבל צורה אחרת ישוב בה יותר שלם: וחכם הוא האיש שהגיעו לו שני המינים מן המעלות על השלמות כמו שצריך: וחסיד הוא האיש החכם כשיוסיף במעלה ר"ל במעלות המדות עד שיטה אל הקצה הא' מעט כמו שבארנו בפרק הד' ויהיו מעשיו מרובין מחכמתו ומפני זה נקרא חסיד לתוספתו כי ההפלגה בדבר יקרא חסיד תהיה ההפלגה ההיא בטוב או ברע ואמר הנה שהחכם יהיו לו אלו הז' מעלות והם עקרים גדולים ומפני זה יכוין אליהם שבהם אפשר הגמרא והלמוד והמעשה הארבעה מהם הם מעלות המדות והוא שאינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ואינו נכנס בתוך דברי חברו אבל ינוח עד שישלים דבריו

ולא יתפאר במה שלא ידע והוא אמרו על מה שלא שמע אומר לא שמעתי ולא יתעקש אבל כשישמע האמת יודהו ואפילו במה שאפשר לו לדחות ולחלוק ולהטעות לא ירצה לעשותו וזהו אמרו ומודה על האמת והג' מעלות שכליות הם כשיטעהו מטעה במלאכת המטעה לא יבהל וישאר מסופק באמת אבל ירגיש מהרה למקום הטעות ויבארהו והוא אמרו ואינו נבהל להשיב וזה אמנם יהיה בקלות ההבנה וטוב התבוננות למאמר המטעה להבין הפרש הדברים והמעלה הב' שישאל מה שצריך לשאל בדבר ההוא ולא יבקש מופת למודי בחכמת הטבע ולא טענה טבעית בחכמות הלמודיות וכיוצא בזה ואם יהיה הוא הנשאל ג"כ יענה מענין השאלה אם ישאל בענינים שבטבעם מופת יענה מענין השואל במופת ואם ישאל במה שלמטה מזה יענה לפי מה שבדעתו וטבעו ועוד לא ישאל ממנו סבה חמרית ויתן סבה צורית או ישאל סבה צורית ויתן סבה חמרית אלא ישיב מצד התכלית וזהו אמרו שואל כענין ומשיב כהלכה וזה לא יהיה אלא אחר חכמה יתירה. והמעלה הג' שיסדר תלמודו ויקדים מה שראוי להקדימו ויאחר מה שראוי לאחרו שזה הדרך מועיל בלמוד מאד והוא אמרו אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ואלו כלם הם בגולם בהפך מפני שהוא בלתי שלם כמו שבארנו ולא הגיע לזאת המעלה:

משנה ח

רעב של בצורת הוא שתהיה השנה במעט מטר ימטר בקצת מקומות ובקצתם לא ימטר ובאשר ימטר יהיה מטרו מעט: ורעב של מהומה הוא שיתעסק אדם במלחמות וקטטות וחדושים אשר יתחדשו להם עד שתשמט הארץ ולא תיזרע בעת הזריעה לחרדת העולם: ורעב של כליה הוא שלא ימטר כלל וייבשו הנהרות והאגמים כאמרו והיו שמיך אשר על ראשך נחשת:

ענוי הדין הוא איחור המשפט ועיון בו ימים רבים בדבר המבואר. ועוות הדין הוא שידון במה שאינו ראוי:

משנה ט

כבר בארנו פעמים רבות בסדר זרעים סדר הוצאת החקים מן התבואה ושם התבאר שבשנה השלישית והששית היה מוציא מעשר ראשון ונותנו ללוי בכל שנה [ושנה] ואח"כ היה מוציא מעשר עני ונותנו לעניים וזה המעשר עני הוא במקום מעשר שני שהיה מוציא בשאר שני השמטה. ומתנות עניים הם הלקט והשכחה והפאה והפרט והעוללות כי בחג ישנם זה כולו כי כבר נשלם עסק האדמה ומי שנתן אלו החקים נתנם ומי שלא נתנם גזלם:

משנה י
הנה התבאר בזה המאמר שהחסיד הוא שירבה בפעולת הטוב ר"ל שיטה לאחד משני הקצוות מעט והתבאר לך ג"כ שיקרא רשע מי שיש לו מפחיתיות הנפש ר"ל שיטה בפעולותיו אל הקצה האחד המוסיף כמו שבארנו בפרק הד' כי זה אשר ירצה שיהיה לו ממונו וממון זולתו יש לו רוב התאוה וקראו רשע:

משנה יא
הסתכל איך קרא הסבלן שסבלנותו יתירה עד שיקרב להעדר ההרגשה בדבר הכעס חסיד וקרא מי שיש לו פחיתיות מדת הכעס רשע:

משנה יב
הסתכל איך לא קרא הנבון הזכרן חסיד מפני שהיא מעלה שכלית וקראו חכם ולא קרא הקשה להבין הענינים ורב השכחה רשע מפני שאינו בידו ואינם מן המעלות אשר אפשר לקנותם כמו שבארנו בפרק השני:

משנה יג
הסתכל איך קרא רב הרחמנות אשר לא יספיק לו מה שירחם הוא לבדו עד שירחמו גם כן אחרים חסיד וקרא האכזר רשע:

משנה יד
אמרו בהולכי לבית המדרש רוצה בו ההליכה לבית המדרש יש בה ארבע מדות: הסתכל איך קרא המרבה לקנות המעלות חסיד והמתעצל לקנות רשע.
וכשתדע המעלות השכליות ומעלות המדות ותדע כל מין מהם אם תרצה למוד החכמה והמעשה ותדע המצוע ודרך המעשי' אשר יקראו טובות והתוספת על המצוע מעט אשר הוא מפעלות החסידים המפורסמים ותדע התוספת והחסרון אשר שניהם רע אלא שאחד מן הקצוות יותר ראוי בשם הרע ואחד יקרא חטא או פעל בלתי נכון והמשל בזה שהזהירות טוב גמור בלי ספק ורוב התאוה רע גמור בלי ספק והעדר ההרגשה בהנאה אע"פ שהוא רע אמנם אינו כרוב התאוה ויקרא חטא או פעל בלתי נכון והיציאה מן הזהירות מעט לצד העדר ההרגשה מן הראוי לשלמים וכשתבין זה הענין תדע שמי שיצא מן הזהירות מעט יקרא חסיד כמו שהקדמנו ונעדר ההרגשה יקרא חוטא ולזה אמר בנזיר מאשר חטא על הנפש כמו שבארנו בפרק הד' ומכל מה שהקדמנוהו ובארנוהו תדע מי מבני אדם ראוי שיקרא בור ומי ראוי שיקרא עם הארץ ומי ראוי שיקרא גולם ומי ראוי שיקרא חכם ומי ראוי שיקרא רשע ומי ראוי שיקרא חסיד ומי ראוי שיקרא חוטא אלו ז' שמות נופלים על ז' אנשים לפי מה שיש להם מן המעלות ומן הפחיתיות ואשר

למדו השכליות לפי מה שקדם לנו מן הפירוש וכבר שמו שמות לפי עניני האיש כמו שיש לו פחיתיות של מדות והוא הנקרא רשע כמו שבארנו ואם יהיו לו מעלות שכליות ישתמש בהן ברעות שזה יקרא אצל החכמים רשע ערום ואם יהיה רשע מזיק לבני אדם ר"ל שיהיו מכלל פחיתיות מדות ענינים שיזיקו לבני אדם כעזות וכאכזריות וכיוצא בהן זה יקרא רשע רע וכן מי שיהיה אצלו מעלות שכליות ופחיתיות מדות יזיק בהן יקרא חכם להרע כמו שאמר הפסוק במי שהוא כך חכמים המה להרע ולהיטיב לא ידעו ר"ל שמעלותם השכליות הם ישתמשו בהן בפעולות הרעות ולא בטובות אבל האיש אשר יתקבצו בו המעלות כולן השכליות ומעלות המדות עד שלא תהיה לא מעלה שכלית ולא מעלה ממעלות המדות שאינן בו וזה נמצא מעט והפלוסופים יאמרו שמציאת אדם כך רחוק מאד אבל אינו נמנע וכשימצא הם יקראוהו איש אלהי וכן יקרא בלשוננו איש אלהים ואומר אני שהאיש ההוא יקרא מלאך השם כמו שאמר ויעל מלאך השם מן הגלגל ואמרו הפלוסופים שנמנע שימצא אדם שנתקבצו בו הפחיתיות כולם עד סופן מאין השכליות ואשר למדות עד שלא תהיה לו מעלה כלל וכשימצא והוא רחוק הם יכנוהו בשם חיה אחת מן החיות הרעות המזיקות וכן קראו שלמה דוב שכול שהוא קבוץ הסכלות וההזק ואלו החמשה ג"כ שמות מורכבים. הארבעה לגנאי והם רשע ערום ורשע רע וחכם להרע ודוב שכול ואחד לגדולה ואין גדול ממנו והוא איש אלהים או מלאך השם וכבר באר הכתוב שקריאת האיש אשר ימצאו בו המעלות השכליות ומעלות המדות מלאך השם והוא אמרו שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא והדעת הוא כולל כל המעלות השכליות מפני שלא ישלם כי אם אחריהם ואומר ותורה יבקשו מפיהו ראיה על שלמותו במעלות המדות כפי מה שבארנו בפרק שביעי שזהו כונת התורה ולזה אמר וכל נתיבותיה שלום וכבר בארנו שם ג"כ שהשלום הוא ממעלות המדות ואמר אחר כך כי מלאך ה' צבאות הוא:

משנה טו

דימה האיש הזכרן שיזכור כל מה שישמע ולא יבדיל בין האמת והשקר לספוג והוא צמר הים שבולעת הכל ודימה ג"כ מי שיבין לאלתר ולא יזכור דבר כלל לא האמתי ולא שאינו אמתי למשפך ודימה מי שיזכור דברים הרעים והדעת שאינו אמתי וישכח דברים האמתיים אשר עליהם המעשה למשמרת שלא ישאר בה רק השמרים ויצא הזך ודימה האיש שהענין בו בהפך לנפה שמוציאה העפר והאבק בנקביה וישאר בה הסלת וזו נפה הסלת לבד היא הטובה שבהן להיותה מוציאה הקמח הדק אשר אין בו צורך ומשאירה הגס והוא הסולת:

משנה טז
פירוש אלו הדברים כך הוא אתה יודע שאלו הסבות הגשמיות יבטלו ויסורו ויתחייב סור המתחדש בסור סבתו ומפני זה כשתהיה סבת האהבה ענין אלהי והוא המדע האמיתי האהבה ההיא אי אפשר שתסור לעולם מפני שסבתה מתמדת המציאות:

משנה יז
זה כלו מבואר שאלו הענינים על צד הגמול והעונש כי מי שיחלק לא לכונת סתירת דברי חבירו אלא לרצותו לדעת האמת יתקיימו דבריו ולא יפסיקו:

משנה יח
וכל מי שיישר בני אדם יגמלהו ה' יתברך כשימנעהו מן החטא וכל מי שיטעה בני אדם יענשהו ה' יתברך כשימנעהו מן התשובה וזה מבואר אין קושי בו כשתבין מה שכללנוהו בפר' השמיני:

משנה יט
עין טובה כבר בארנו פעמים רבות שענין עין טובה היא ההסתפקות ונפש שפלה היא הזהירות ורוח נמוכה היא הענוה יתירה כמו שהתבאר בפרק שלפני זה והשלש שכנגדן הוא החריצות לקנות הממון והוא עין רעה ורוב התאוה והיא נפש רחבה והגאוה והיא רוח גבוהה והשלש מעלות ההן נתפרסמו לאברהם אבינו ומפני זה יקרא כל מי שימצאו בו אלו המעלו' מתלמידיו של אברהם אבינו מפני שהתנהג במדותיו. וכל מי שימצאו בו אלו השלשה פחיתיות הוא מתלמידיו של בלעם הרשע אחר שהתנהג במדותיו ואני אזכיר המקומות שהתבארו בהן אלו המעלות לאברהם והפחיתיות ההן כולם לבלעם והן נמצאות כולן בתורה אמנם ההסתפקות באברהם הוא אמרו למלך סדום אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך וגו' וזה תכלית ההסתפקות והוא שיניח אדם ממון גדול ולא יהנה ממנו אפילו בדבר מועט. אבל זהירתו אמרו לשרה ביום בואו מצרימה. הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את ובא בפי' שלא הסתכל בצורתה הסתכלות שלימה רק ביום ההוא וזה תכלית הזהירות ועוד אמרו על הגר אחר שלקחה הנה שפחתך בידך עשי לה כטוב בעיניך מורה שלא היה לו רצון להתענג עמה וכן כשביקשה ממנו שרה לגרשה עם ישמעאל עד שתמנעהו מנטות אחריה בעבור המשגל העיד הכתוב שהרע בעיניו על ישמעאל לבד והוא אמרו וירע הדבר מאוד בעיני אברהם על אודות בנו: אלו כולם מופתי הזהירות. ואמנם ענותנותו הוא אמרו ואנכי עפר ואפר. והתפרסם לבלעם הרשע החריצות על הממון והוא בואו מארם נהרים בעבור הממון אשר נשכר בו לקלל את ישראל והוא אמרו יתברך אשר שכר עליך את בלעם בן בעור וגו'. ואמנם

רוב תאותו בענין המשגל היא סבת עצתו לבלק שיפקיר הנשים לזנות עם ישראל וישים זונות מפורסמות כי לולי רוב התאוה אשר היתה לו והיות הזנות טוב בעיניו לא היה מצוה בו שמצות בני אדם אינם רק לפי דעתם כי הטובים לא יצוו ברע אבל יזהירו ממנו ולשון הכתוב הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו' וחכמים אמרו בלעם בועל אתונו היה ואין ספק בו שמי שזה דעתו בזה תהיה פעולתו. ואמנם גאותו אמרו נאם שומע אמרי אל ואמנם הביאו ראיה על בלעם מאמרו ואתה אלהים תורידם לבאר שחת אנשי דמים וגו' פירוש מפני שהיה איש הדמים שהוא היה סיבת מות ישראל במגפה והוא ג"כ איש מרמה בעשותו תחבולות לפעולת הרע: והביאו ראיה על תלמידי אברהם מאומרו להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא כמו שקראו זרע אברהם אוהבי:

משנה כ

אע"פ שאמר עז פנים לגיהנם צוה בעזות בתוכחת המורים וכיוצא בה וכאילו אמר השתמש בקצת הפחיתיות במקומן ברצון הש"י ובאמיתתו כמאמר הנביא ועם עקש תתפל אלא בתנאי שתהיה כונתך האמת והוא אמרו לעשות רצון אביך שבשמים ומן הטובות שחנן הש"י לזאת האומה שיש להם בושת פנים וכן אמרו שמופתי זרע אברהם שהם ביישנים ורחמנים וגומלי חסדים אמר ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו. וכאשר סופר זה מעלות הבושת בקש ואמר ה' אלהינו כאשר חננתנו זאת המעלה כן תחננו להבנות עירך במהרה בימינו:

משנה כב

אמרו על התורה שיהפוך בה ויהגה בה מפני שהכל בה: ואמר ובה תחזי ר"ל האמת פירש ותראה האמת בעין השכל כתרגום וירא וחזא: ואח"כ אמר וסיב ובלה בה כלומר התעסק בה עד עת הזקנה גם אז לא תסור ממנה לזולתה:

משנה כג

ואמר בן הא הא לפי מה שתצטער בתורה יהיה שכרך ואמרו שלא יתקיים מן החכמה אלא מה שתלמוד בטורח עמל ויראה מן המלמד אבל קריאת התענוג והמנוחה אין קיום לה ולא תועלת בה ואמרו בפירוש מאמרו אף חכמתי עמדה לי חכמה שלמדתי באף עמדה לי ומפני זה צוה להטיל אימה על התלמידים ואמרו זרוק מורא בתלמידים: